

Розділ 3. КОНЦЕПЦІЯ ПЛАНУ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА "СОФІЯ КИЇВСЬКА" (в межах ансамблю споруд Софійського собору та його охоронної (буферної) зони)

Роботу за договором від 14.12.2012 р. № 367 "Концепція Плану організації території Національного заповідника "Софія Київська" (в межах ансамблю споруд Софійського собору та його охоронної (буферної) зони) виконано у 2012 р. Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень на основі замовлення Національного заповідника "Софія Київська".

Необхідність здійснення цієї роботи впливає з вимог законодавства з охорони культурної спадщини. Актуальність цієї розробки зумовлюється розташуванням об'єктів заповідника в умовах антропогенного середовища, динаміка розвитку якого може загрожувати збереженню пам'яток заповідника, об'єктів археологічної спадщини, розташованих як на його території, так і навколо неї. У цьому контексті присутня також загроза спотворення традиційного характеру середовища охоронної (буферної) зони.

Найціннішою складовою Національного заповідника "Софія Київська" є ансамбль споруд Софійського собору, який входить до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Розробка концепції і в подальшому плану організації території цього терену заповідника є першочерговим завданням на виконання вимог сесій Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Концепція Плану організації території Національного заповідника "Софія Київська" розроблялась з використанням матеріалів Історико-архітектурного опорного плану м. Києва, зон охорони пам'яток, а також інших матеріалів досліджень культурної спадщини.

Метою роботи є забезпечення збереження та доцільного використання пам'яток і об'єктів культурної спадщини ансамблю Софії Київської на основі проведеного аналізу існуючого використання територій і забудови заповідника та його охоронної (буферної) зони з урахуванням вимог до охорони та використання пам'яток всесвітньої спадщини, розроблення перспективної програми заходів з охорони, використання, реставрації, реабілітації, музеєфікації пам'яток культурної спадщини.

Концепцію розроблено під науковим керівництвом кандидата архітектури В. Вечерського авторським колективом співробітників НДІ пам'яткоохоронних досліджень (А. І. Звіряка, Т. А. Бобровський, Е. Ю. Градун, О. О. Попельницький) та НЗ "Софія Київська" (Л. О. Апостолова-Сосса, Є. І. Архіпова, Н. І. Білоус, О. О. Зливкова, Н. В. Капінус, Л. А. Кравченко, Т. В. Скібіцька, Т. А. Полонська).

У складі зазначеної роботи було проведено значний обсяг історико-містобудівних досліджень, визначено розташування пам'яток і об'єктів археологічної спадщини, межі й

режими використання території заповідника та його охоронної (буферної) зони, заходи з реставрації, реабілітації, музеєфікації пам'яток заповідника, збереження традиційного характеру середовища (у тому числі видів та етапності робіт). Розроблено пропозиції щодо архітектурно-планувальної організації території заповідника. Результати роботи представлені 9 кресленнями: [перераховано лише 8]

- території заповідників, зони охорони пам'яток, території історичних ареалів м. Києва;
- концепція Історико-архітектурного опорного плану територій заповідника та його охоронної (буферної) зони (основне креслення) в М 1 : 2000;
- концептуальна схема функціонального використання об'єктів ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 500;
- концептуальна схема коригування екскурсійних маршрутів території ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 500;
- концептуальна схема коригування функціонального зонування території ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 500;
- концептуальна схема пропозицій щодо функціонального зонування охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 500;
- концептуальна схема візуального розкриття ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 2000, М 1 : 5000;
- концептуальна схема археологічної карти території ансамблю споруд Софійського собору в М 1 : 500.

Концепцію Плану організації території Національного заповідника "Софія Київська" в подальшому буде покладено в основу розробки Плану організації території Національного заповідника "Софія Київська", який охопить всі об'єкти і території, що входять до складу заповідника в м. Києві, а саме: ансамбль Софійського собору, Андріївську церкву, комплекс Кирилівської церкви, Золоті ворота, Трапезну церкву Михайлівського Золотоверхого монастиря. На комплекс споруд Судацької фортеці, що входить до складу заповідника, буде розроблено окрему науково-проектну документацію щодо визначення зон охорони, меж та режиму використання території зазначеного об'єкта.

3.1. АНСАМБЛЬ СПОРУД СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ ЯК ОБ'ЄКТ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ

У 1989 р. адміністрація заповідника "Софія Київська" подала документи для включення Софійського собору до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У грудні 1990 р. під час роботи 14-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини, у Банффі (провінція Альберта), в Канаді, до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО було внесено перший український об'єкт під назвою "Київ. Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра" під № 527. Сьогодні у цьому Списку знаходиться 890 об'єктів (зокрема 689 культурних, 176 природних і 25 змішаних) із 148 країн світу, серед них чотири українські об'єкти.

Забезпечення охорони, збереження й популяризації цих пам'яток є обов'язком держави-учасниці, на території якої вони знаходяться. Міжнародне пам'яткоохоронне законодавство передбачає безумовне збереження цілісності території пам'яток і гарантії її охорони. Ще при включенні об'єкту до Списку представники ІКОМОС (Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць) звернули увагу на необхідність визначення охоронної зони навколо ансамблів та дотримання норм будівництва, сумісних з винятковим характером ансамблю Софійського собору.

Для збереження історико-культурної цінності і художніх якостей архітектурного ансамблю Софійського собору та його домінуючої ролі в історичній частині міста виникла необхідність розширення меж охоронної території, вдосконалення охоронного статусу та режимів її використання. Тому на замовлення Держбуду України 2004 р. авторським колективом

інституту НДІТІАМ на основі визначеної раніше архітектурної охоронної зони міста Ярослава було розроблено документ "Охоронна зона ансамблю споруд Софійського собору. Межі та режими" з урахуванням відповідних міжнародних вимог, який погоджено Архітектурно-містобудівною радою при Головному управлінні містобудування та архітектури Київської міської державної адміністрації у березні 2005 р. та затверджено Наказом Міністерства культури і туризму України за № 1076 від 23.12.2005 р. Затвердження документу на міжнародному рівні відбулося під час роботи 29-ї сесії Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у липні 2005 р. в м. Дурбан (Південно-Африканська Республіка).

На виконання рішення 33-ї сесії Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що відбулась у 2009 р., НДІ пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України було розроблено у складі історико-архітектурного опорного плану м. Києва охоронну зону об'єкта всесвітньої спадщини "Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра" та затверджено наказом Міністерства культури України від 05.07.2011 р. № 511/0/16-11 "Про затвердження науково-проектної документації щодо меж і режимів використання зон охорони пам'яток та занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України". Ця охоронна зона поширюється на Дніпровські схили, а її східну межу було розширено до Майдану Незалежності із включенням всієї його території.

Охоронні зони ансамблів, які внесено до Списку ЮНЕСКО, становлять цілісну взаємопов'язану систему спеціально виділених територій, на яких докладно регламентується землекористування, будівництво та інша господарська діяльність з метою забезпечення збереження не тільки нерухомої культурної спадщини, але й тісно пов'язаного з ним історичного оточення.

Останніми роками порушується ряд пунктів Конвенції щодо охорони всесвітньої культурної та природної спадщини, зокрема п. 172 "Настанов, що регулюють виконання Конвенції про охорону всесвітньої спадщини ЮНЕСКО", згідно з яким країна-учасник має інформувати Комітет всесвітньої спадщини через Секретаріат ЮНЕСКО про наміри розпочати або дозволити в зоні, що охороняється Конвенцією, значні роботи по відновленню чи нове будівництво, що могли б вплинути на цінність об'єкта всесвітньої спадщини.

Враховуючи те, що Україна ратифікувала "Конвенцію" у 1988 р., вона зобов'язана виконувати її положення. "Конвенція" є основним документом, який регламентує міжнародне співробітництво у пам'яткоохоронній сфері. Зробивши крок щодо внесення пам'ятки до Списку, держава, відповідно до статті 4 "Конвенції", добровільно бере на себе визначені нею зобов'язання, підпорядковуючи себе моніторингу з боку ЮНЕСКО. Тому, на виконання рішення 32-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, з метою здійснення моніторингу стану збереження об'єкта "Софія Київська – Києво-Печерська Лавра" відбулася об'єднана наглядова місія Центру всесвітньої спадщини / ІКОМОС, яка проводилася з 2 по 7 березня 2009 р. у м. Києві.

За результатами роботи моніторингової місії експертами складено Звіт про стан збереження об'єкта № 527, який було розглянуто Центром всесвітньої спадщини. За результатами цього Звіту під час роботи 33-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини, яка відбулася з 22 по 30 червня 2009 р. в Іспанії (Севілья), прийнято резолюцію, яка зафіксувала грубі порушення норм міжнародної конвенції та звернула увагу на рекомендації місії Комітету всесвітньої спадщини щодо можливості потенційного включення об'єкта до Списку об'єктів всесвітньої спадщини, що знаходяться під загрозою.

На 34-й сесії Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Комітет всесвітньої спадщини, визначаючи проведення і завершення ремонтно-реставраційних робіт в Софійському соборі, але водночас висловлює глибокий жаль щодо відсутності своєчасного введення мораторію на будівництво в буферній зоні Софійського собору.

На виконання рішення 35-ї сесії Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО розроблено пропозиції до проекту Національної стратегії здійснення Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини.

На зауваження щодо існуючих протиріч між керівництвом у двох частинах об'єкта, цілісний майновий комплекс Національного заповідника "Софія Київська", до складу якого входить ансамбль споруд Софійського собору, було передано зі сфери управління Міністерства регіонального розвитку України до сфери управління Міністерства культури України, яке наразі здійснює єдине оперативне управління об'єктом у цілому, згідно з рішенням Кабінету Міністрів України № 552 від 9 червня 2011 р.

Відповідальність за ефективне збереження об'єкта покладено на Міністерство культури України, адміністрації Національного заповідника "Софія Київська", Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та наглядові ради зазначених заповідників.

На 36-й сесії, яка відбулась у 2012 р. в Росії (Санкт-Петербург), Комітет всесвітньої спадщини у своїх Рішеннях повторно звернувся до держави-учасниці з проханням щодо запровадження мораторію на будівництво висотних будівель в межах буферних зон об'єктів Всесвітньої спадщини і закликав державу-учасницю посилити охорону, механізми планування та розроблення спеціальних планів для об'єктів, їх буферної зони та оточення.

Національний заповідник "Софія Київська" розвиває співпрацю з ЮНЕСКО у кількох напрямках. Найважливішими завданнями заповідника є збереження, реставрація та моніторинг пам'яток, що входять до його складу. Результати цієї роботи фіксуються в періодичних звітах, які подаються до ЮНЕСКО. Також заповідник бере активну участь у міжнародних проектах ЮНЕСКО і робить все можливе для забезпечення всіх умов збереження визначної культурної цінності Софійського собору.

3.2. АНАЛІЗ МІСТОБУДІВНОГО РОЗВИТКУ АНСАМБЛЮ СПОРУД СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ м. КИЄВА

Первісне заселення території садиби Софійського собору, а також усієї прилеглої місцевості відбулося за доби енеоліту, про що свідчать знахідки культурного шару пізнього етапу трипільської культури (середина – кінець III тис. до н. е.) в районі сучасної Львівської площі та по вулиці Ярославів Вал, 19. За доби раннього залізного віку тут, ймовірно, існувало кілька невеличких поселень римського часу, про які свідчать поодинокі знахідки римських монет I – III ст. н. е. у Верхньому місті, а також знахідка прикрас IV ст. н. е. під час розкопок храму у митрополичій садибі. До часів ранніх слов'ян відноситься невеличке поселення VII – VIII ст., частково досліджене на горі Дитинці у північній частині цієї території, та скарб срібних речей третьої чверті I тис. н. е., випадково знайдений у садибі собору наприкінці XIX ст. Також відомо, що на схилі Хрещатицького яру у VIII – IX ст. існував невеличкий катакомбний могильник салтівської культури, відкритий під час забудови по сучасній вулиці Прорізній у 1894 р.

У X ст. на місці сучасної садиби Софійського собору існував великий курганий могильник, насипи якого були здебільшого зруйновані у пізніші часи (за винятком так званої "Дірової могили", яка до XIX ст. височіла поруч із Софійським собором). Дружинні поховання цих курганів збереглися, на відміну від їх насипів, та частково були досліджені наприкінці XIX – XX ст., при цьому в кількох із них були відкриті речі скандинавського походження. Одне з поховань – за обрядом трупоспалення – було досліджено Ф. Молчановським у 1936 р. безпосередньо в інтер'єрі собору.

Також відомо, що до початку будівельних робіт, які розгорнулися у Верхньому місті до появи укріплень "Міста Ярослава", тут існували окремі житлово-господарські осередки. Про це свідчать результати досліджень М. Сагайдаком фундаментів Георгіївського собору, під якими було знайдено залишки культурного шару та будівель межі X – XI ст. Ймовірно, що неогороджена валами територія майбутнього "Міста Ярослава" на межі X – XI ст. мала

вигляд практично незаселеної місцевості з численними насипами стародавніх курганів та окремими невеличкими слобідками, які виникли біля шляхів на підходах до міста.

Саме ця територія стала плацдармом для великих будівельних робіт, які після смерті князя Володимира здійснив його син Ярослав Мудрий. До початку XI ст. сучасна територія садиби Софійського собору залишалася практично незаселеною. У X ст. на цій території існував міський курганний могильник, а також знаходилось "поле вне града", яке згадується у Повісті минулих літ. Тут у 1036 р. відбулася вирішальна битва між киянами, очолюваними князем Ярославом, та половцями. Ймовірно, що на межі X – XI ст. окремі ділянки цієї території почали забудовуватись садибами, що сформувались уздовж шляху, який прямував до брами Міста Володимира з південного заходу.

Активна розбудова цієї місцевості розпочалася лише у другій третині XI ст., після того, як вона увійшла до складу так званого "града Ярослава", і пов'язана, в першу чергу, з будівництвом Софійського собору та митрополичої резиденції при ньому. Згідно з літописами зазначене будівництво було здійснене за ініціативи князя Ярослава Мудрого в період 1017 або 1037 рр. У цей час в межах досліджуваної території було збудовано споруду собору, що став не лише головним храмом Давньої Русі, але й місцем розташування митрополичої кафедри. Крім того, у соборі було влаштовано першу на Русі бібліотеку, а також, ймовірно, залу для князівських прийомів.

Собор та прилегла до нього територія в XI ст. були огорожені цегляною стіною, завдяки чому утворилася садиба площею близько 3,5 га. Історична топографія цієї садиби у давньоруський час наразі лишається практично недослідженою. Достеменно відомо, що в межах садиби собору розміщувалися резиденція київського митрополита, а також велика площа, яку іноді використовували для зібрань віча. Ймовірно, що вічовий майдан знаходився перед головним (західним) фасадом собору, а будівлі митрополичої резиденції були зосереджені на північ від будівлі собору. Зокрема, тут було розкопано залишки лазні XI – XII ст., яка найімовірніше за все входила до ансамблю споруд цієї резиденції.

Ззовні до території давньоруської митрополичої садиби прилягали садиби двох княжих монастирів – Георгіївського та Ірининського, також заснованих у першій половині XI ст. Північно-східна частина садиби Георгіївського монастиря в пізніші часи потрапила до меж садиби Софійського собору, але дотепер її історична топографія залишається невідомою. Також до південно-західної частини садиби собору в більш давні часи потрапили руїни церкви XI ст., яку деякі дослідники вважають залишками Ірининської церкви. Довкола цієї церкви археологічними дослідженнями відкрито досить великий ґрунтовий некрополь середньовічного часу.

Залишається додати, що головна магістраль Міста Ярослава, що поєднувала Золоті ворота з брамою Міста Володимира, в XI – XIII ст. проходила уздовж східної межі давньоруської митрополичої садиби і, ймовірно, частково потрапляла до території пізнішої садиби собору. З західного боку митрополита садиба у давньоруський час обмежувалася схилами глибоко яру, в якому були влаштовані печі для випалу плінфи та гончарні горни, необхідні для виробництва будівельних матеріалів, що застосовувались під час ремонтів собору та митрополичої резиденції.

Характер забудови у садибі Софійського собору у часи після монгольської навали залишається дотепер мало дослідженим. Верхнє місто стародавнього Києва було практично знищене пожежею 1240 р. Вціліли лише монументальні споруди окремих церков, зокрема й Софійського собору, довкола яких поступово відновлювалось міське життя. Вірогідно, зберігся не лише собор, а й інші будівлі митрополичої садиби, оскільки впродовж другої половини XIII – першої половини XV ст. Софія Київська лишалася резиденцією митрополита Русі. Навіть переїзд митрополита до Володимира у 1300 р. не відмінив статусу собору, що і надалі залишався "власним престолом та першим троном архієрейським". Відомо, що у цей час на території садиби Софійського собору існували якісь помешкання, де зупинялися мит-

рополит та єпископи, проводились архієрейські собори, продовжував працювати скрипторій тощо. Ймовірно, що у XIV – XV ст. Софія Київська неодноразово потерпала під час татарських набігів на Київ (зокрема у 1416 р.), але щоразу відновлювалась (археологами зафіксовано сліди ремонтних робіт у кількох місцях собору).

Суттєвої руйнації митрополича садиба зазнала лише у 1482 р. під час захоплення Києва Менглі-Гіреєм, коли ризниця храму була вщент пограбована, а самі будівлі досить суттєво пошкоджені і, мабуть, не відновлювались у повному обсязі. Впродовж наступного століття (до початку XVII ст. включно) собор і прилегла територія, за свідченнями очевидців, перебували у занедбаному стані. Ще в гіршому стані знаходились інші будівлі митрополичої садиби, які поступово розбиралися на будівельні матеріали і до XVII ст. повністю зникли з поверхні землі.

Натомість прилегла до собору територія у XVI ст. не була зовсім порожньою. Замість давніх монастирських садиб тут облаштувалися садиби киян, при цьому поселення, яке виникло довкола собору, джерела називають Софійською слободою, зазначаючи, що вона була підлегла київському митрополитові. Втім у 1596 р. Софійський собор з прилеглою територією був захоплений уніатами, що не добре позначилося на стані і без того руйнованого храму.

Лише з другої чверті XVII ст. починається поступове відродження Софійського собору з прилеглими митрополичими будівлями, що пов'язано з діяльністю видатного громадського діяча та духовного лідера митрополита Петра Могили. З середини цього ж сторіччя відновилися й активна забудова всього Верхнього міста, пов'язана з відбудовою Старокиївської фортеці та розміщенням тут у другій половині XVII ст. російського військового гарнізону.

Садиба Софійського монастиря знаходилась в межах укріплень Великого верхнього міста Старокиївської фортеці, які загалом зберігали конфігурацію укріплень княжої доби. Фортифікаційні роботи велися московськими воєводами за участю підпорядкованих ним військових частин; ремонт і підсилення конструкцій проводились у 1655, 1678, 1682, 1730 рр. Найближче містобудівне оточення садиби згідно з планами XVIII ст. складали нерегулярні квартали житлової забудови.

Планувальну основу сучасного ансамблю Софії Київської закладено в 1633 – 1647 рр., за митрополита Петра Могили, в часи заснування православного чоловічого монастиря (1633 – 1786). Відтоді подвір'я собору забудовують дерев'яними монастирськими спорудами. План полковника І. Ушакова 1695 р., найдавніший відомий план із зображенням забудови Верхнього міста, свідчить, що новоутворений монастирський комплекс відіграв домінуючу роль у тогочасній забудові Верхнього міста. Він включав до десятка споруд, зокрема дзвіницю і трапезну.

Після пожежі 1697 р., яка знищила дерев'яну забудову кінця XVII ст., за митрополитів Варлаама (Ясинського) і Йосафата (Кроковського, 1708 – 1718) монастирське подвір'я знову забудовували дерев'яними спорудами і оточили дерев'яною огорожею.

1699 р. за наказом Петра I про відновлення постраждалих від пожежі споруд Києво-Софійського монастиря у ньому почав формуватись ансамбль мурованих будівель в оточенні цегляного муру.

При створенні нового комплексу монастирських споруд відбувся розподіл території на кілька достатньо автономних функціональних зон. За архітектурою це був новий ансамбль, вирішений в єдиному бароковому стилі. Першими мурованими будівлями після пожежі 1697 р. стали триярусна дзвіниця (1699 – 1706; 1744 – 1748) та двоярусна Південна проїзна башта (кін. XVII – поч. XVIII ст.), почав формуватись периметр мурів (перший відтинок між дзвіницею і Південною проїзною баштою датований 1699 – 1707 рр.). За архієпископа Варлаама (Ванатовича, 1722 – 1730) розпочався наступний етап забудови садиби, продовжений за митрополитів Рафаїла (Заборовського, 1731 – 1747) і Тимофія (Щербацького, 1748 – 1757). У ці періоди було споруджено будинок митрополита (1722 – 1737), до

якого вів зведений тоді ж парадний західний в'їзд – Брама Заборовського з кордегардіями (1731 – 1745; розібрані в 1822 – 1823 рр.); трапезна церква (1722 – 1730), хлібня (1722 – 1730; 1770 – 1783), братський корпус келій (1750 – 1760-ті рр.), бурса (1763 – 1767), завершено формування периметру мурів.

У результаті нового будівництва садиба Софійського монастиря у XVIII ст. збільшилась приблизно вдвічі. Зміни позначилися також у новому функціональному зонуванні території. Плани XVIII – початку XIX ст. свідчать, що територія монастирської садиби відповідно до розподілу власників мала кілька функціональних зон:

- центральне парадне ядро навколо собору, до якого належала також дзвіниця;
- відокремлена огорожею територія митрополичого дому з брамою Заборовського, кухнею, чистим і господарським дворами Братського корпусу, садом;
- Економічний двір з Південною в'їзною баштою, до якого належали також трапезна церква, хлібня (консисторія), двір причетницьких пристінних келій;
- територія бурси (Києво-Софійського духовного училища) з садом.

У середині XIX ст., після спорудження будинку причта (нині пров. Рильський, 3) до цих зон додалася ще північно-східна територія Причтового двору з господарськими і житловими будівлями, який мав окремий вхід з боку Софійської площі.

Формування об'ємно-просторової композиції барокового монастирського ансамблю завершилось на межі 1760 – 1770-х рр. Його оточили зведені впродовж першої половини XVIII ст. мури, які охоплювали значно більшу територію, ніж сучасне подвір'я Софії. Зокрема, монастирю належала ділянка, відведена в подальшому під влаштування Софійської площі, де з середини XVIII ст. існував митрополичий Конюшинний (стаєнний) двір (ліквідований згідно з генеральним планом міста 1836 – 1837 рр. архітектора В. І. Беретті). Натомість його служби впродовж 1830 – 1840-х рр. були розміщені у північно-західній частині садиби, напроти братського корпусу келій.

Після скасування в 1786 р. Софійського монастиря почався тривалий період занепаду його садиби, поділеної між Софійським собором, Будинком митрополита і Консисторією. Наприкінці XVIII ст. майже всі дерев'яні будівлі було розібрано, вільний простір, що утворився, відведено під зелені насадження, про що свідчить план садиби Києво-Софійського собору архітектора А. І. Меленського 1816 – 1819 рр.

Початок регулярних заходів з реконструкції території перед садибою Софійського собору пов'язаний з реалізацією генерального плану Києва 1836 – 1837 рр. і припадає на період 1840 – 1850-х рр. Здійснені у цей час знесення валів Старокиївської фортеці, влаштування Володимирського проїзду, розпланування території між Михайлівським Золотоверхим і Софійським соборами було найбільшою зміною у планувальній мережі Верхнього міста. Це сприяло закріпленню у його об'ємно-планувальній структурі провідної композиційної ролі ансамблів давньоруських монастирів та церков. У цей час сформувалась потужна композиційна вісь між ансамблями споруд Софійського собору і Михайлівського Золотоверхого монастиря, яка була втрачена після руйнації у 1930-х рр. головних будівель останнього і відновлена впродовж 1997 – 1999 рр.

У другій половині XIX – на початку XX ст. забудова Софійського подвір'я доповнилась кількома новими об'єктами, якими були: причетницькі пристінні келії (1839 – 1842), надвірні служби митрополичого двору (1838 – 1840), флігель дияконський (1879 р., архітектор М. С. Іконников; корпус № 2), будинок Єпархіальної ради (1903 р.; 1908 – 1910; архітектор Є. Ф. Єрмаков; корпус № 3), флігель бурси (лікарня Духовного училища, 1902 р.; корпус № 10).

Активна забудова Києва кінця XIX – початку XX ст. зумовила поступове зменшення садиби Софійського собору за рахунок вилучення з її території ділянок мурів, на яких були зведені 3 – 5-поверхові будинки. Таким чином були частково вилучені північно-східна (уздовж Рильського провулку і частково Софійської площі), північно-західна (вул. Стрілецька)

і південна (вул. Золоторотська) ділянки. Тут були споруджені прибуткові житлові будівлі Києво-Софійського Митрополичого дому на вулиці Володимирській, 20/1 (1897 – 1898; 1905 – 1906, архітектор Є. Ф. Єрмаков), 22 (1902 р., архітектор Є. Ф. Єрмаков), у провулку Рильському, 5/5 (1903 р., архітектор Є. Ф. Єрмаков), вулиці Стрілецькій, 7/6 (1909 – 1913, архітектор Є. Ф. Єрмаков), будинок причту у провулку Рильському, 3 (1861 – 1862, архітектор П. І. Спарро). Внаслідок цих містобудівних перетворень межі садиби звузились вглиб подвір'я, а її загальна площа на початку XX ст. склала 6 десятин 522 кв. сажні (близько 6,7 га). Формування багатоповерхової забудови на місці відтинків мурів колишньої садиби Софійського монастиря завершилось наприкінці 1930-х рр. будівництвом на південній межі соборної садиби та погосту Георгіївської церкви, по осі Золоті ворота – Брама Заборовського, житлового будинку Київського Військового Округу (1936 – 1937, архітектор Й. Ю. Каракіс), для двору якого було вилучено двір будинку хлібні (консисторії) та частково ділянки митрополичого саду. Внаслідок перепланувань і вилучень загальна площа садиби ансамблю нині складає 5,02 га.

3.3. ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У СКЛАДІ АНСАМБЛЮ (СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕНОСТІ І ЗБЕРЕЖЕННЯ)

Ансамбль споруд Софійського собору є видатним об'єктом культурної спадщини України, найвизначнішою пам'яткою сакральної архітектури м. Києва, що включена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Формування архітектурного середовища ансамблю Софійського собору тривало з XI до XVIII ст. в межах історичного центру Верхнього міста. Садиба ансамблю знаходиться між сучасними вулицею Володимирською, провулком Георгіївським, вулицею Стрілецькою, Рильським провулком і Софійською площею. Ансамбль Софії Київської являє собою комплекс різночасових споруд XI, XVII – XX ст., пов'язаних з діяльністю Софійського собору, Софійського чоловічого монастиря і Київської митрополії. Основні споруди комплексу являють собою неперевершені зразки давньоруського і українського зодчества.

Об'єкти архітектури і містобудування

Архітектурна спадщина ансамблю споруд Софійського собору представлена 14 пам'ятками архітектури.

1. Центральне місце в комплексі забудови ансамблю займає **Софійський собор** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. №1/1). Собор збудований у першій половині XI ст. за візантійськими архітектурними і художніми традиціями як тринадцятиверхий п'ятинавовий п'ятиапсидний храм хрестово-купольного типу. Стіни собору виконано в техніці "змішаного мурування" з граніту та червоного кварциту, що чергуються з рядами цегли-плінфи на рожевому вапняно-цем'янковому розчині. Інтер'єр собору був пишно оздоблений мозаїками і фресковим живописом. У період з XIV до першої третини XVII ст. комплекс Софійського собору піддався занепаду і руйнації. У середині XVII ст. було розпочато роботи з реконструкції Софії Київської. В період XVII – XVIII ст. собор було значно перебудовано. Храм став дев'ятнадцятиверхим дев'ятиапсидним, архітектурне рішення виконано в стилістиці бароко. В інтер'єрі собору з'явився олійний живопис. Наприкінці XIX ст. для оснащення собору калориферним опаленням до західного фасаду прибудували нартекс, тоді ж було перебудовано бароковий фронтон над західним фасадом, якому надали псевдовізантійської форми. З 1930-х рр. у соборі проводились дослідницькі і реставраційні

роботи. Нині Софійський собор являє собою муровану двоповерхову будівлю з габаритними розмірами 61 x 44,7 м, висотою 46,98 м (з хрестом). Фасади потиньковані і побілені, прикрашені різноманітними елементами архітектурного декору. Інтер'єр собору оздоблений фресковим і олійним живописом, мозаїками. Площа збереженого стінописного ансамблю першої половини XI ст. в інтер'єрі собору становить близько 271 м² мозаїки і до 3000 м² фресок. Також збереглося близько 6 м² клеєвого малярства, 132 м² темпері і 494 м² олійного живопису XVIII ст. та 2632 м² олійного живопису XIX ст. З часів свого існування Софійський собор був головним християнським храмом держави і резиденцією митрополитів. Зараз функціонує як музей. Технічний стан об'єкту нині в цілому визначено як задовільний, ведеться моніторинг стану несучих конструкцій, контроль температурно-вологісного і світлового режиму, здійснюються заходи щодо консервації і збереження живопису та мозаїк.

2. Другою за значенням спорудою і головною архітектурною домінантою Софійського ансамблю є монументальна **Дзвіниця** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/2). Це кам'яна чотиріарусна споруда баштового типу східчастої композиції, завершена грушовидною позолоченою банею з ліхтарем і маківкою, в нижньому поверсі має арковий проїзд, що є головним входом на територію ансамблю монастиря з Софійської площі. Розміри споруди в плані 19,8 x 15,98 м, загальна висота з хрестом 76,13 м. Два нижні яруси прямокутні в плані, верхні яруси восьмикутні в плані, кожний вище розміщений ярус має менші габарити в плані, ніж попередній. Дзвіниця споруджена наприкінці XVII – на початку XVIII ст. у стилі українського бароко. Яруси дзвіниці мають різний час побудови: від первісної споруди збереглися перший і частина другого ярусу. Перший ярус складається з двох поверхів. У нижньому поверсі розташований арковий проїзд, а другий ярус призначений для дзвонів (розміщено 20 дзвонів). Другий, третій і четвертий яруси не мають міжповерхових перекриттів і являють собою один відкритий об'єм з арковими та овальними прорізами, що виходять на фасади кожного ярусу (овальні прорізи третього та четвертого ярусу призначені для курантів). У північно-західному куті інтер'єру розміщені сходи. Цоколь дзвіниці потинькований і пофарбований в чорний колір. Фасади потиньковані та пофарбовані в бірюзовий колір, багато прикрашені архітектурним ліпним декором білого кольору. В ліхтаріку бані встановлено 14 сучасних ікон. Дзвіниця була споруджена для розміщення церковних дзвонів, зараз використовується як екскурсійний об'єкт, в її приміщеннях розташовані археологічні фонди заповідника, каси і пост охорони, відновлено функціонування дзвонів. Технічний стан об'єкту нині в цілому визначено як задовільний, ведеться моніторинг за станом несучих конструкцій.

3. Територія ансамблю споруд Софійського собору планувально відокремлена від решти сусідніх територій міської забудови периметрально розташованими будівлями і мурами. Окрім головного входу до території Софійського монастиря існує другий, південний, в'їзд з боку вулиці Володимирської (т. з. економічні ворота), над яким на початку XVIII ст. споруджено **Південну проїзну (надбрамну) башту** (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/7). Південна башта являє собою двоярусну кам'яну споруду в бароковому стилі, що входить до системи монастирських мурів. Є прямокутною в плані двоповерховою будівлею з приміщеннями в першому і другому поверхах. Нижній поверх розділений внутрішнім проїздом, закритим металевою брамою з боку вулиці Володимирської. З північно-східного боку проїзду в башті розташовані невеликі приміщення зі склепінчастими перекриттями, на другий поверх ведуть сходи в приміщенні з південно-західного боку проїзду, на другому поверсі розташовані просторі приміщення з плоскими перекриттями. В товщі стін виконані сходи, що ведуть у Консисторію. Габаритні розміри 12 x 10 м, висота 21 м зі шпилем. Фасади башти потиньковані і побілені, оздоблені архітектурним декором. Башту увінчує масивна напівсферична баня з конусо-

подібним шпилем та позолочені яблуко і скульптурне зображення постаті архістратиґа Михаїла. Південно-західний фасад башти цілком закритий прибудованим до нього будинком консисторії, північно-східний фасад частково закритий пристінними келіями. На цей час у східному приміщенні проїзду міститься пост охорони, на другому поверсі розташовані фонди заповідника. Технічний стан об'єкту на сьогодні в цілому визначено як задовільний.

4. Третьою визначною спорудою в системі мурів є західні ворота, т. зв. **Брама Заборовського** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/6), споруджена між 1731 – 1745 рр. як парадний західний в'їзд з міста на митрополиче подвір'я. Від брами збереглися західний фасад з фронтоном і мур, які прилягають до неї. В останні роки браму було реставровано з відбудовою на первісних фундаментах об'єму кордегардій. Габаритні розміри будівлі 13,44 x 17,13 м, висота 15 м. Загальна архітектурна композиція брами позбавлена строгої геометричності, її відбудована частина виступає вглиб митрополичого подвір'я. Споруда брами є локальним архітектурним акцентом у забудові Георгіївського провулку. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

5. Територія ансамблю Софійського собору по периметру огорожена кам'яними мурами, зведеними в кілька етапів упродовж першої половини XVIII ст. **Мури** – пам'ятка архітектури національного значення, (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/9). Їх фасади потиньковані і побілені, вуличні фасади вертикально розчленовані лопатками, горизонтально – гуртами, завершуються вінцевими карнизами, деякі ділянки рустовані, цокольна частина частково обличкована гранітом. На ділянці муру, до якої прилягають пристінні келії, пробито шість віконних отворів. Дворові фасади мурів вирішені дуже стримано, лише деякі частини завершені карнизом. Мури покриті двосхилим та односхилим дахами, укритими покрівельною сталлю. Висота мурів від 4,85 м до 6,74 м, товщина мурів 1,22 – 1,4 м. Загальна довжина мурів 413,5 м. Технічний стан на цей час у цілому визначено як задовільний.

6. Навпроти західного фасаду Софійського собору розташована архітектурно виразна будівля Будинку митрополита, яка відіграє визначну роль в композиційній структурі Софійського ансамблю. **Будинок митрополита** – пам'ятка архітектури національного значення, (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/3), зведений упродовж 1722 – 1737 рр. як резиденція Київських митрополитів. Являє собою муровану з цегли двоповерхову з мансардою і підвалом будівлю в стилі бароко складної конфігурації, габаритні розміри 54,69 x 32,52 м, висота з рипідою – 21,8 м (до гребеня даху 16,75 м). З півдня до митрополичого будинку було прибудовано одноповерховий корпус келій. У 2010 р. завершилася реставрація Будинку митрополита, в ньому розташовуються експозиційні приміщення та зали для офіційних представницьких заходів. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як добрий.

7. Навпроти південного фасаду Софійського собору розташована ще одна культова споруда – **Трапезна церква** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/4), що формує архітектурну композицію ансамблю з південно-східного боку. Трапезна є цегляною двоповерховою з підвалом тринавною триапсидною одноверхою спорудою базилікального типу. Збудована в 1722 р., у 1869 – 1872 рр. перебудована. В плані видовжена, габаритні розміри 35,08 x 28,8 м, висота 28 м (з хрестом). Виконана в стилі бароко. Первинно поєднувала функції церкви, трапезної зали, кухні та складських приміщень, на відміну від холодного собору, опалювалася, що дало їй назву Тепла Софія. Архітектурно-просторова композиція церкви включає двоповерховий первісний об'єм з вертикальною віссю підбанника, західну сходову вежу з банею, одноповерховий об'єм колишньої кухні на півдні та одноповерхові об'єми пізніших добудов апсид і нав. Фасади церкви потиньковані й побілені, прикрашені архітектурним

декором. Дах укритий покрівельною сталлю і пофарбований в зелений колір. Приміщення першого поверху використовуються під експозиційні зали та службові приміщення, на другому поверсі актова зала. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

8. На північ від Софійського собору на продовженні його поперечної осі розташована будівля бурси, що з півночі замикає простір довкола собору. **Бурса** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/5), споруджена в 1763 – 1767 рр. як монастирські келії. У 1786 – 1789 рр. реконструйована з метою пристосування під народне училище, в 1822 – 1825 рр. і до 1837 р. була реконструйована і слугувала резиденцією митрополита, з 1837 р. в будинку містилося Софійське духовне училище (бурса), у зв'язку з чим відбулося перепланування. У 1870-ті рр. до північного фасаду прибудовано об'єм для розширення навчальних приміщень. Споруда бурси мурована двоповерхова з цокольним поверхом і підвалом. Загальні розміри будівлі 102 x 28,4 м, висота 17 м. Будівля вирішена в стилі бароко, головний фасад південний. Для оздоблення фасадів характерне вертикальне членування стін пілястрами зі стилізованими капітелями. Фасади потиньковані і побілені. У проміжках між пілястрами розміщені віконні прорізи, оздоблені архітектурним декором. Зараз у будівлі розміщено Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, який підлягає винесенню за межі території заповідника. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

9. На північ від будинку митрополита, на одній поздовжній осі з ним, знаходиться Братський корпус, що фланкує територію довкола собору з північного заходу. **Братський корпус** є пам'яткою архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/8). Споруджений у 1750-х рр. в стилі бароко як монастирські келії. Спочатку був одноповерховим, другий поверх зведено у 1760-х рр. У 1844 р. до західного фасаду прибудовано двоповерхову дерев'яну галерею. Будівля мурована, двоповерхова, прямокутна в плані, під високим чотирисхилим дахом, укритим покрівельною сталлю. Основні габарити 58,3 x 13,7 м, висота 12,38 м. Фасади вирішені симетрично, по горизонталі розділені міжповерховим карнизом, потиньковані й побілені, прикрашені стриманим архітектурним декором. Східний фасад розчленований пілястрами, між пілястрами розміщені віконні прорізи. Більшість прорізів оздоблені наличниками із замковими каменями. По всій довжині західного фасаду добудована двоповерхова відкрита дерев'яна галерея, на кінцях якої розміщені сходи. В Братському корпусі розміщені службові та фондові приміщення Національного заповідника "Софія Київська". Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

10. На лінії південного муру монастиря впритул до південної в'їзної башти розташована **Консисторія (Хлібня)** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970, охор. № 1/10). Консисторія являє собою Т-подібну муровану двоповерхову будівлю з підвалом, первинно вирішену в бароковому стилі, з пізнішими прибудовами в стилістичних рисах класицизму і неостилів історизму. Була споруджена в 1722 – 1730 рр. як хлібня, в 1770 – 1783 рр. надбудована другим поверхом, призначеним для консисторії, в 1819 – 1914 рр. також відбувалося розширення будівлі. Габаритні розміри будівлі 49,3 x 46,13 м, висота 15 м. Первісне ядро будівлі (хлібня) являє собою витягнутий прямокутний в плані об'єм з підвалом, надбудований другим поверхом з двосхилим дахом. Фасади розчленовані лопатками і карнизами, побілені і потиньковані, оздоблені рустом, північно-західний фасад західного крила завершується фронтоном. Цоколь облицьований гранітом, дах двосхилий, укритий покрівельною сталлю й пофарбований в зелений колір. Ризаліт вирішений в класицистичній манері. Східний об'єм будівлі вирішений в стилістиці неоренесансу. Сучасне використання західного об'єму будівлі – виставкові зали, східна частина перебуває на реставрації. На цей час стан західного

об'єму пам'ятки задовільний, стан східного об'єму будівлі – аварійний і на ньому проводяться реставраційні роботи.

11. Уздовж проїзду від південної башти навпроти Трапезної розташований **будинок єпархіальної училищної ради (корпус № 3)** – пам'ятка архітектури місцевого значення (наказ Міністерства культури і туризму України від 03.02.2010 р. № 58/0/16-10, охор. № 575-Кв). Був споруджений в два етапи, з 1903 до 1908 рр. за проектом архітектора Є. Єрмакова для потреб Київської єпархіальної училищної ради. Будинок триповерховий з підвалом і мансардою, прямокутний в плані з двоповерховим ризалітом на південно-західному фасаді та прибудованим тамбуром входу в цокольний поверх на південно-східному фасаді. Завершений трисхилим металевим дахом. Габаритні розміри 36,29 x 19,0 м. Вирішений еклектично, з використанням форм "цегляного" стилю. Фасади оздоблені розкріповками, лопатками, карнизами, нішами, рустом та іншими елементами архітектурного декору. На північно-східному фасаді влаштовано вхід з металевим козирком. На північно-західному фасаді існує фронтон. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

12. Уздовж південно-східної частини муру розташовані **келії пристінні** – пам'ятка архітектури національного значення (Постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 р. № 442, охор. № 1/11), споруджені між 1839 і 1842 рр. як житловий будинок для причту собору, у 1870 р. зроблено прибудови східного крила. Будівля цегляна одноповерхова, витягнутої форми в плані, з трисхилим металевим дахом, прилягає південним торцем до Південної башти. Виконана у формах пізнього класицизму. Складається з двох різночасових об'ємів: первісного ядра та добудови 1870 р. з північно-східного боку будівлі. Габаритні розміри 60,59 x 9,35 м, висота 5,9 м. Фасади потиньковані і побілені, оздоблені рустом та іншим архітектурним декором. Будівля має чотири входи з боку подвір'я. Нині об'єкт перебуває на реставрації.

13. На заході від Братського корпусу на межі ділянки Софійського ансамблю знаходиться споруда **надвірних служб**, збудована у 1838 р. для розміщення сараїв і стаєнь митрополичого двору, яка пізніше функціонувала як надвірні служби з житловими приміщеннями. У 1872 р. до споруди було прибудовано лазню, а в 1897 р. – флігель для робітників. Це видовжена цегляна одноповерхова Г-подібна в плані споруда. Складається з чотирьох різновисоких об'ємів. Будівля має двостулкові і тристулкові вікна. Стіни фасадів побілені, південно-східна добудова потинькована і побілена. Основні габаритні розміри 61,37 x 25,99 м, висота 7,38 м. Зараз у приміщеннях будівлі розміщені керамічна та слюсарно-механічна майстерні, гараж, склади. Технічний стан об'єкту на цей час у цілому визначено як задовільний.

14. У північно-західній частині території між бурсою і мурами розташований **флігель бурси**, зведений у 1902 р. як лікарня Києво-Софійського духовного училища. В різні часи споруда використовувалась як лазарет, їдальня і допоміжні службові приміщення бурси, гуртожиток працівників архівів. Представляє собою цегляну одноповерхову споруду, завершену чотирихилим дахом зі світловими ліхтарями, укритим покрівельною сталлю. Витягнутий в плані, з габаритними розмірами 26,27 x 15,63 м, висота 9,2 м. Вирішений еклектично, з використанням елементів цегляного стилю. Елементи декору змодельовані з цегли у вигляді розкріповок, ніш, викладок, лопаток та орнаменту. Фасади симетричні, пофарбовані в світлий сіро-блакитний колір. Нині в будівлі розміщена будівельна дільниця Київських спеціалізованих науково-реставраційних майстерень. Технічний стан об'єкту на цей час визначено як незадовільний, будівля потребує реставрації.

До об'єктів архітектури, які не перебувають на державному обліку, належать надвірні служби і флігель бурси (корпус № 10).

У флігелі бурси, який з початку 1930-х рр. використовувався як гуртожиток працівників архівів, мешкали відомі вчені П. П. Гудзенко, С. Д. Пількевич, Г. С. Пшеничний, В. І. Стрельський та ін.

Об'єкти історії

1. У південно-східній частині ансамблю споруд Софійського собору поруч з Південною баштою уздовж алеї від проїзду розташований **флігель соборний (дияконський)** – пам'ятка історії місцевого значення (рішення Київського міськвиконкому від 21.08.1975 р. № 840). Флігель (корпус № 2) збудований у 1879 р., мав житлове призначення. Являє собою цегляну одноповерхову з напівпідвальним поверхом будівлю з двосхилим дахом, укритим покрівельною сталлю. Прямокутний, витягнутий в плані, симетричної розпланувальної структури, з трьома ризалітами на північно-східному фасаді. Вирішений в еклектичній манері. На південно-західному фасаді будинку встановлено бронзовий меморіальний знак у вигляді бюсту письменника Г. Косинки (скульптор Г. Кальченко, архітектор А. Ігнащенко). Північно-західний та північно-східний фасади будівлі вирішені асиметрично, завершуються щипцями. Стіни двох фасадів потиньковані з розшивкою під цеглу та побілені, два інші фасади лише побілені. Габаритні розміри будівлі 23,4 x 15,0 м, висота 7,9 м. Зараз у флігелі розташовані службові приміщення. Технічний стан об'єкту на цей час визначено як незадовільний, будівля потребує реставрації.

2. Навпроти головного входу в собор розміщена **пам'ятна стела** на честь заснування Ярославом Мудрим першої на Русі бібліотеки (пам'ятка історії місцевого значення (Рішення київського міськвиконкому від 22.02.1971 р. № 301). Стелу встановлено у 1969 р. Автор – скульптор І. Кавалеридзе.

Об'єкти монументального мистецтва

Монументальний живопис і мозаїки Софійського собору.

Софійський собор зберіг до наших днів найбільший у світі комплекс автентичних мозаїк і фресок першої половини XI ст.: 271,14 м² мозаїки і 3000 м² фресок (при первинній площі 6000 м²), а також 6,52 м² – клеєвого малярства XVII ст. 132,26 м² – темпері, 494,57 м² – олійного живопису XVIII ст. та 2632,6 м² олійного живопису XIX ст.

Мозаїки і фрески Софійського собору належать до найвизначніших пам'яток українського і світового монументального мистецтва середніх віків. Виконані за єдиним задумом, у єдиному стилі, близькому до візантійської художньої школи. Мозаїчні панно виконані на яскравому золотистому тлі і набрані із смальти 177 кольорових відтінків. У кольоровій гамі переважають синій і сіро-білий у поєднанні з пурпуровим кольори. Гама фресок будується на поєднанні оливкових, рожевих і блакитних фарб з насиченими вохристими, зеленими і синіми тонами. Рисунок мозаїк і фресок відзначається віртуозною легкістю виконання, контурним узагальненням і майже скульптурною виразністю.

Мозаїки розміщені в підкупольному компартименті і головному вівтарі собору. На мозаїках зображені основні персонажі християнського віровчення. Композиційним центром комплексу мозаїк є зображення Пантократора (Христа Вседержителя) у зеніті центрального купола та Богоматері-Оранти – на консі центральної апсиди. У мозаїці також збереглися: архангел Михаїл у куполі (решта 3 архангели у XIX ст. дописані олійною фарбою художником М. Врубелем), верхня частина постаті апостола Павла (із 12 постатей апостолів, розміщених у простінках барабана), вівтарна композиція "Євхаристія" та верхні частини десяти постатей "Святительського чину". На стовпах передвівтарної арки повністю збереглася композиція "Благовіщення" та постать Аарона. Над аркою конхи апсиди – Деїсус з напівфігурами Христа, Богородиці та Іоанна Предтечі в медальйонах. На чотирьох парусах – постаті євангелістів, з яких в мозаїці збереглася лише постать Марка у південно-західному парусі. На чотирьох попружних арках підкупольного компартименту збереглися 15 із 30 мозаїчних медальйонів із зображенням Севастійських мучеників.

Фрески собору – вишуканий за рисунком і колоритом стінопис, який виконано по вогкому тиньку розведеними на воді мінеральними фарбами. Нею розписані бокові вівтарі, стіни, стовпи та склепіння п'ятинавового ядра собору. На фрескових панно – три цикли зображень: євангельські, біблійні та житійні. Стрижневу роль відіграє христологічний цикл, розташований у підкупольному просторі. Послідовно ілюструючи земну історію Христа, фрески розміщені в три реєстри і читаються як книга – зліва направо і зверху вниз. Акцентовано теми викупної жертви, Воскресіння та апостольської місії. Зображення символічно об'єднують історичну канву євангельського оповідання і позачасову реальність богослужіння. Христологічний цикл завершується груповим портретом сім'ї київського князя, яка здійснює парадний вихід у храм.

На стінах центрального підкупольного простору збереглися сюжети: "Христос перед Каіафою", "Зречення Петра", "Розп'яття" (збереглася частково), "Зішестя в пекло", "Явлення Христа жонам Мироносицям", "Увірування Хоми" (фрагменти), "Відправлення учнів на проповідь" (фрагменти), "Зішестя Св. Духу".

Приділ, розташований у вівтарі жертовника, присвячено першоапостолам Петру та Павлу. У консі його апсиди первинний фресковий живопис втрачено, а на її стінах серед відносно збережених композицій ідентифікуються сюжети: "Прповідь Петра", "Петро у сотника Корнілія", "Хрещення в домі сотника Корнілія", "Звільнення Петра з в'язниці".

Фрески південного вівтаря (дияконника) розповідають про Богородицю та її батьків – Іоакима й Ганну. Серед збережених сюжетів: "Благовістя Ганні", "Зустріч Якими та Ганни" (фрагменти), "Різдво Богородиці", "Введення Богородиці до храму", "Вручення Богородиці кокцина і пурпуру", "Заручини Йосипа і Марії", дві сцени "Благовіщення", сцена циклу "Зустріч Марії й Єлизавети". Загалом протоевангельські богородичні цикли у візантійських та давньоруських храмових розписах трапляються часто, але традиційно їх розміщують у жертовнику, Софія Київська дає єдиний приклад зображення такого циклу в дияконнику.

Небесним покровителям князя та його війська присвячені бічні вівтарі, що прилягають до жертовника і дияконника; північний вівтар – сюжетам з життя великомученика Георгія Побідоносця – "царів поборника", південний – сценам діянь архангела Михаїла – "князя ангелів". Тут відносно задовільно збереглися півпостаті святого Георгія та архангела Михаїла, а також сюжети: "Допит Георгія Діоклетіаном", "Цариця Олександра перед Георгієм", кілька фрагментарно збережених сцен його тортур.

Сюжети Михайлівського приділу в більшості своїй ілюструють історію зносин Бога з богообраним народом, це "Боротьба Якова з ангелом", явлення архангелів Ісусу Навіну, Вааламу, Захарії, сцена "Скинення сатани".

На хорах розташовуються сцени євангельського циклу: "Шлюб у Кані Галілейській", "Тайна вечеря" та біблійні сюжети: "Жертвопринесення Авраама", "Явлення Аврааму трьох ангелів", "Гостинність Авраама" ("Трійця Старозавітна"), три отроки іудейські, у печі вогняній.

Найчисельнішою групою фрескових зображень в інтер'єрі Софії Київської є одноосібні образи святих. На сьогодні збереглося понад 250 одноосібних зображень святих та їх фрагментів.

Відокремленою частиною ансамблю софійських фресок є розписи сходових веж, що ведуть на хори. Тут представлені церемоніальні сцени візантійського двору. Загалом фрески веж складають тріумфальний цикл, що перегукується з палацовими циклами Візантії, які прославляли державців через зображення визначних подій їхнього життя. Він розповідає про династичний шлюб князя Володимира і візантійської принцеси Анни, що започаткував хрещення Русі.

У північній башті зберігся фрагмент із зображенням імператора на троні та воїнами-охоронцями. У південній башті великими фрагментами зберігся цикл сюжетів, пов'язаних з константинопольським іподромом, сцени, що зображають музик, танцюристів,

акробатів – так звані "Скоморохи". Численними в обох баштах є цикли сюжетів мисливського жанру. Всього в сходових проходах північної та південної башт дослідниками нараховано 41 сюжет, збережений повністю чи фрагментами.

У хрещальні збереглися фрескові розписи XI і XII ст.: "Хрещення Господнє", постаті чотирьох святителів, фрагмент погрудного зображення Василя Великого (біля нього частково зберігся фресковий напис).

Важливим елементом художнього оздоблення Софії Київської є орнаменти, переважно рослинного характеру. Орнаменти розміщені на склепіннях, стінах і стовпах усього храму. Більшість орнаментальних мотивів нав'язано декором візантійських рукописів X – XI ст.

Наприкінці XVII ст. фрескові композиції у місцях втрат доповнено зображеннями, виконаними клеє-темперними фарбами. Від живопису цього періоду збереглися фрагменти в усипальні північної зовнішньої галереї, у південному торці трансепту та на стіні нави Михайлівського вівтаря.

На рубежі XVII – XVIII ст. стіни собору були потиньковані і забілені, а у XVIII ст. – заново розписані олійними фарбами. Взірцем іконографічної програми слугував розпис Успенського собору Печерського монастиря, виконаний у 20-х рр. XVIII ст.

У 1843 – 1853 рр. під час реставраційних робіт під керівництвом академіка Ф. Солнцева фрески були розчищені від пізніших нашарувань та поновлені олійними фарбами зі збереженням іконографії XI ст.

Зі створенням музейної установи на базі Софійського собору у 1934 р. розпочалися дослідження та реставрація монументального живопису собору на науковій основі.

У 1950-ті рр. для реставрації монументального живопису собору була створена майстерня, у процесі реставраційних робіт фрески XI ст. розчищено з-під пізніших нашарувань, укріплено фресковий тиньк у місцях відшарування. У місцях, де фрески втрачено, залишено пізніший живопис.

Від розписів XVIII ст. збереглося кілька сцен "Блаженств" у головному вівтарі, зображення Першого Вселенського собору над західною вхідною аркою центральної нави, євангельські сюжети на хорах, в усипальні північної галереї та деякі інші сюжети у різних частинах інтер'єру. Найбільш цілісно іконографічна програма цього періоду збереглася в апостольському приділі південної галереї.

У приміщенні другого поверху південної внутрішньої галереї собору (сучасна назва Михайлівський зал) експонуються залишки мозаїк та фресок Михайлівського Золотоверхого собору (1106 – 1113), який не зберігся до наших часів. Серед збережених мозаїк: "Євхаристія" з апсиди Михайлівського собору, постаті апостола Тадея зі стіни віми, архidiaкона Стефана з лопатки вівтарної арки та два орнаменти. Серед фресок: композиція "Благовіщення", постать Захарії, фрагмент постаті Самуїла та фрагмент хреста – усі зняті з передвівтарних стовпів. У цьому ж залі експонується і стародавній шиферний рельєф з двома святими воїнами-вершниками, знайдений на території Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Іконостас собору барокового стилю різьблений позолочений. Виготовлений із дерева липи київськими майстрами у 1747 р. Первісно іконостас був п'ятиярусним, у якому було більше п'ятдесяти ікон. У XIX ст. його верхні яруси демонтували, понизивши до намісного ряду. У збереженій частині іконостасу існує кілька ікон, сучасних його створенню, у тому числі і храмова ікона Софії Премудрості Божої.

Царські ворота іконостаса виготовлені у 1750 рр. зі срібла майстрами П. Волохом та І. Завадовським. Після організації Заповідника у 1934 р. вони були вилучені Держбанком СРСР і розібрані на деталі, частина яких загинула. У 1970-х рр. збережені частини воріт були повернуті до фондів заповідника "Софійський музей". У 2007 – 2009 рр. за старими фотографіями групою польських реставраторів проведено реставрацію, реконструкцію та відновлення цих воріт із використанням збережених автентичних фрагментів.

Двері з нартекса до центральної нави (кінець XVII ст., реставрація 2007 р.) мідні з позолотою, оздоблені карбуванням у вигляді рослин, трактованих в бароковому стилі. Серед орнаменту – шість металевих медальйонів з біблійними зображеннями.

Парапетні шиферні плити хорів виготовлені в техніці орнаментального рельєфу. Збереглось 11 таких плит (початково було 12). Збережені плити частково змінили свої місця.

Унікальною пам'яткою скульптури є саркофаг Ярослава Мудрого, який експонується у Володимирському приділі собору. Саркофаг виготовлений з білого мармуру, оздоблений різьбленим рослинним орнаментом з християнською символікою.

На першому поверсі будинку митрополита, на південній, західній та північній стінах першої зліва від сіней кімнати збереглися фрагменти 11 окремих композицій олійного живопису XVIII ст. На другому поверсі у північному ризаліті на стінах колишньої церкви св. Макарія – незначні фрагменти олійного живопису XVIII та XIX ст.

У ніші східної стіни трапезної зали зберігся олійний живопис XVIII ст. – поясне зображення Ісуса Христа.

На рівні 2-го ярусу Дзвіниці знаходиться дзвін, відомий під назвою "Мазепа". Серед старих бронзових дзвонів, що збереглися в Україні, він є найбільшим за розміром і орнаментикою.

Об'єкти археології

Археологічна спадщина на території садиби Софійського собору включає культурні шари давньоруського і нового часу. Більш ранні культурні шари, відкриті в інших місцях Верхнього міста, на території Заповідника не збереглися. Відомі лише випадкові знахідки речей римського часу та ранньослов'янського періоду. Серед об'єктів давньоруського часу – муровані огорожа та храм XI ст., кам'яна лазня або піч (?), дерев'яні житлові та господарчі споруди, поховання, випадкові знахідки монет, молівдовулів, будівельних матеріалів та деталей архітектурного декору Софійського собору, фрагменти деталей церковного начиння та особистого благочестя, голосників-резонаторів, побутового керамічного і скляного посуду, деталі одягу тощо. Об'єктів раніше кінця X – початку XI ст. поки не знайдено; втім, широкомасштабні планомірні археологічні розкопки на території заповідника не провадилися.

По всій території садиби Софійського собору знаходиться мережа підземних галерей, прокладених на глибині від 4 до 7 м від сучасної поверхні в різних напрямках. Окремі ділянки галерей викопані відкритим способом, більшість – гірницькою проходкою у лесовому матеріку. Археологічні знахідки із заповнення галерей датуються XI – XVIII ст. Вважалося, що деякі підземні споруди відносяться до давньоруського часу і мали фортифікаційне призначення, але проведені дослідження виявили, що це переважно залишки монастирських льохів пізньосередньовічного часу.

У соборі Св. Софії та на його подвір'ї відкрито десятки поховань XI – XX ст. У великому мармуровому саркофазі з багатим різьбленим декором 1054 р. тут було поховано засновника собору князя Ярослава Мудрого, ще один мармуровий саркофаг було відкрито під підлогою храму. Більшість поховань не має начиння, у деяких знайдено залишки шкіряного взуття і окремі предмети, за якими їх можна датувати XVII – XVIII ст. Поховання некрополя (близько 150 поховань) безіменного храму (Ірининська церква?) в митрополичому саду датуються XI – XIII ст.

Музейні предмети у фондах та експозиціях заповідника

У фондах заповідника зберігається понад **87 669** предметів:

- в основному фонді – 78 192 предмета,
- у науково-допоміжному фонді – 9 477 предметів.

Переважну більшість складають колекції будівельних матеріалів, деталей архітектурного декору з мармуру та місцевих порід, монументального живопису (фрагменти мозаїк і фресок), церковного начиння, кераміки, нумізматики, тканини тощо, знайдених під час досліджень Десятинної церкви, Софійського собору, Михайлівського Золотоверхого монастиря, Кирилівської церкви, Золотих воріт, храму Федорівського монастиря та інших давньоруських храмів Києва, Спасо-Преображенського і Борисо-Глібського соборів у Чернігові та ін.

Основу колекції складають знахідки, передані на зберігання до ризниці Софійського собору після розкопок Десятинної церкви у 1824 – 1826 рр., і отримані під час досліджень Софійського собору та його території з часу організації заповідника у 1934 р. Також у фондах заповідника зберігається колекція архітектурної графіки і архітектурні макети першої половини ХХ ст., архітектурно-декоративна кераміка з ХVI до ХХ ст. із будівель та споруд Києва.

Музейні предмети фондового відділу НЗ "Софія Київська" розподіляються за їх класифікацією та типологією на окремі групи зберігання. Найбільшу групу складають предмети археологічної кераміки – 11 991 одиниця зберігання та негативний фонд – 12 492 одиниці зберігання. Наступними за кількістю йдуть: фрагменти монументального живопису: фрески – 7 573 та мозаїки 6 664 одиниць зберігання. Великі групи складають будівельні матеріали – 5 152, метал – 2 283, архітектурно-декоративна кераміка – 4 428, архітектурна графіка – 4 592, скло – 2 207, дорогоцінні метали – 620, нумізматики, сфрагістика – 620, тканини – 130, шкіра – 48, дерево – 161 та ін.

3.4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ АНСАМБЛЮ СПОРУД СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ ТА ЇЇ ОТОЧЕННЯ

Сучасний стан території ансамблю

Ансамбль споруд Софійського собору розташований на ділянці площею 5,02 га на вулиці Володимирській, 24 у Шевченківському адміністративному районі м. Києва. На цей час у межах зазначеної території розташовано 23 об'єкти нерухомого майна, з яких 19 перебувають у державній власності та в оперативному управлінні заповідника. До об'єктів культурної спадщини на території Софійського ансамблю відносяться 19 об'єктів: 11 пам'яток архітектури національного значення, 1 пам'ятка архітектури місцевого значення, 2 пам'ятки історії місцевого значення, 2 пам'ятки археології місцевого значення і 2 щойно виявлені об'єкти культурної спадщини.

За результатами проведених досліджень та моніторингу технічного стану споруд ансамблю Софійського собору, проведених протягом 2009 – 2012 рр., визначено задовільний технічний стан: Софійського собору, дзвіниці, будинку митрополита, Трапезної церкви, брами Заборовського, південної проїзної башти, мурів, будинку єпархіальної училищної ради, будинку житлового, де у 1924 – 1931 рр., 1933 – 1934 рр. працював і мешкав Г. М. Косинка (Стрілець); незадовільним визнано стан: консисторії (хлібні), бурси, братського корпусу, флігеля бурси, надвірних служб.

Софійський собор. В несучих конструкціях Софійського собору, в основному, мають місце тріщини давнього походження. Стан конструкцій свідчить про експлуатаційну стабільність собору.

Дзвіниця. В несучих конструкціях в основному мають місце тріщини давнього походження, які розвиваються досить повільно. Проблемою є нестійкий режим ґрунтових вод, нерівномірні осідання фундаментів по всій площині підшви і, як наслідок, збільшення нахилу дзвіниці, за яким ведеться постійне інструментальне спостереження. На сьогодні величина нахилу не перевищує нормативних значень.

Будинок митрополита. У 2005 – 2009 рр. проводилися ремонтно-реставраційні роботи. Будинок не має дефектів та пошкоджень, які знижують несучу здатність конструкцій.

Трапезна. Несучі конструкції наземної частини будівлі мають деформації в стінах, перекриттях, склепіннях, арках з розкриттям тріщин від волосяних до 5 мм. Всі тріщини старого походження. Проблемою є неупорядкований водовідвід від стін та з даху через його конструктивні особливості.

Брама Заборовського. У 2007 – 2011 рр. виконувалася реставрація західного фасаду (ліпній орнамент, тиньк, металеве покриття). Відновлено приміщення кордегардії.

Південна в'їзна вежа. Мають місце дефекти покриття бані.

Мури. Окремі ділянки в стінах з боку Софійської площі, Георгіївського провулку, вулиці Стрілецької мають наскрізні тріщини давнього походження. Цокольна частина стін по провулку Георгіївському та вулиці Стрілецькій зволожена, деструктована, має біоураження.

Братський корпус. В несучих конструкціях будинку мають місце тріщини. Деревина галереї з західної та південної частин зволожена, біоуражена, в північній частині – чисельні тріщини.

Консисторія (Хлібня). Західний об'єм пам'ятки – в задовільному стані, мають місце окремі місця замокання через конструктивні особливості даху. У східному об'ємі з 2007 р. виконуються комплексні ремонтно-реставраційні роботи, які зараз призупинені.

Бурса. Експлуатується понад сорок років без проведення капітальних ремонтно-реставраційних робіт, необхідних для підтримання нормального рівня експлуатаційних показників.

Пристінні келії. Розпочаті у 2007 р. ремонтно-реставраційні роботи призупинені через припинення фінансування.

Будинок єпархіальної училищної ради. У 2007 р. на будинку завершені ремонтно-реставраційні роботи. Мають місце тріщини в південній стіні (через нерівномірні осідання основи) та відшарування тиньку в цокольному поверху (через недоліки в гідроізоляції).

Будинок житловий, де у 1924 – 1931 рр., 1933 – 1934 рр. працював і мешкав Г. М. Косинка (Стрілець), український письменник. Потребує поточних ремонтних робіт.

Стан території ансамблю

На території ансамблю ведуться роботи з реалізації "Проекту благоустрою території ансамблю Софійського собору Національного заповідника "Софія Київська". Першу чергу благоустрою центральної частини території ансамблю було виконано в 2004 – 2005 рр. У 2011 р. здійснено комплекс робіт з благоустрою митрополичого саду. На цей час територія ансамблю облаштована малими архітектурними формами: ліхтарями, лавами, урнами, інформаційними стендами. Мощення пішохідних доріжок різного типу: з клінкерної цегли, фігурного елементу мощення, бруківки, гранвідсіву, асфальтобетону. Будівлі облаштовані вимостками.

На території ансамблю існують групові і поодинокі посадки дерев листяних і хвойних порід (декоративних і плодових) та чагарників. Серед насаджень є три заповідні дерева (два ясени і каштан), які відносяться до пам'яток природи місцевого значення і перебувають під охороною держави (рішення Київської міськради від 17.07.2008 р. № 1919). Значна територія зайнята газонами та квітниками.

Тривають роботи з комплексної реконструкції та відновлення інженерних мереж. На цей час залишається не вирішеним питання виносу міського транзитного газопроводу низького тиску за межі території Софійського ансамблю та влаштування зливової каналізації.

Основні тенденції в розвитку міського оточення

Найближче архітектурно-містобудівне оточення ансамблю Софійського собору в головних рисах сформувалося впродовж 1840 – 1910-х рр. на основі закладеної у давньоруський

період розпланувальної структури міста Ярослава. Розпланування кварталів і нарізка садиб, трасування і нівелювання вулиць, загалом реконструкція території навколо ансамблю Софійського собору у складі Верхнього міста були розпочаті згідно з генеральним планом Києва 1836 – 1837 рр. архітектора В. І. Беретті, одночасно зі знесенням валів Старокиївської фортеці. Важливим етапом у цьому став початок формування у середині XIX ст. Софійської площі як містобудівного утворення та вирівнювання траси вулиці Володимирської, яка вирішувалась як пряма магістраль від Десятинної церкви до університету Св. Володимира. На місці Поперечного валу Старокиївської фортеці як партер перед софійською садибою і будинком Присутніх місць наприкінці 1840-х рр. був розпланований Володимирський проїзд з п'ятьма громадськими скверами. Так само, за рахунок відчуження ряду приватних ділянок зі спорудами, була спланована Михайлівська площа та прилеглі сквери. Розпланування території між Михайлівським Золотоверхим та Софійським соборами сприяло підкресленню візуальної осі між Софійським і Михайлівським соборами, закріпленню у містобудівній структурі Верхнього міста провідної композиційної ролі ансамблів давньоруських монастирів і церков.

Визначним громадським комплексом у найближчому оточенні садиби є вирішені у формах пізнього класицизму будівлі: Присутніх місць (1854 – 1857; надбудови 1900 р., 1909 р., 1987 – 1988 рр.; вул. Володимирська, 15), Старокиївської поліцейської дільниці з наріжною каланчею пожежного депо (1850 р.; 1870 р.; надбудова 1911 – 1914 рр.; вул. Володимирська, 13/5) та Міського поліцейського управління (1897 – 1898, вул. В. Житомирська, 7). Цей різноповерховий комплекс-квартал з наріжним акцентом пожежної вежі склав єдину пентагональну структуру з внутрішнім двором. Закладений на осі між двома монастирськими ансамблями, він став потужною домінантою центру Старокиївської частини міста і загальноміською домінантою, замкнувши бічними фасадами панорами з боку Софійської та Михайлівської площ.

Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. сформувалася щільна периметральна 3 – 5-поверхова житлова забудова найближчого оточення ансамблю по вулицях Володимирській, Великій Житомирській, Стрілецькій, провулку Рильському, вулицях Рейтарській, Стрітенській, Софійській, Малій Житомирській, Ярославів Вал та ін., яка стала фоною відносно споруд Софійської садиби. Таким чином, відкритий простір навколо собору змінився на "інтер'єрний", пластично насичений вуличний простір, що відобразив стильові риси архітектури доби історизму і модерну з акцентами еркерів, декоративних башт, скульптури тощо. Своєрідними архітектурними кулісами перед ансамблем стали житлові будинки, зведені у другій половині XIX – на початку XX ст. на відтинках колишніх монастирських мурів (вул. Володимирська, 20/1, 22, пров. Рильський, 3, 5/5, вул. Стрілецька, 7/6). У цей же час з південно-східної та південної сторін площі були зведені прибуткові будинки на Володимирському проїзді – №№ 17 (1881), 19 (1914 р.; зруйнований 1941 р.), 21/20 з готелем "Київська Русь" (1860 – 1870-ті рр.), 23/27 з готелем "Женева" (1872 – 1873; 1882 – 1883). До сфери візуального впливу ансамблю собору увійшов також прибутковий будинок на вулиці Володимирській, 18/2 (1860-ті рр., 1900 р.). Формування на межі XIX – XX ст. 3 – 4-поверхової забудови Софійської площі певною мірою зменшило домінантну роль Софійського ансамблю у навколишньому містобудівному середовищі і обмежило зону його композиційно-видового впливу.

Таким чином, на період 1910-х рр. були сформовані фронти забудови периметру Софійської площі середньою висотністю у чотири поверхи уздовж вулиці Володимирської, Рильського провулку та Володимирського проїзду. Внаслідок цього відкритий простір перед садибою Софійського собору з потужними домінантами храму та дзвіниці, який зберігався до початку 1860-х рр., перетворився на "кулісний" простір європейського зразка зі складно диференційованою системою композиційних зв'язків та панорамних розкриттів, підпорядкувань домінантних, акцентних та рядових елементів різних історичних періодів. Ці

зміни у забудові Софійської площі відбулись у контексті загального процесу капіталізації міста та підйому домобудування другої половини XIX – початку XX ст.

Більший радіус кола найближчого оточення ансамблю собору, за межами Софійської площі, включає вулиці Володимирську (в частині садиб №№ 1-40/2, Велику Житомирську (в частині садиб №№ 1 – 34, до вул. О. Гончара), Михайлівську площу та вулицю Ярославів Вал (до вул. О. Гончара). У цих межах ансамбль споруд Софійського собору має окремі локалізовані панорамні фронти і точки візуального розкриття. Забудова цих кварталів продовжує щільне периметральне містобудівне утворення центру Верхнього міста другої половини XIX – першої третини XX ст. з домінуванням житлових будинків-пам'яток, які виступають фоном для потужних загальноміських домінант – ансамблів Софійського собору, Михайлівського Золотоверхого монастиря, Андріївської церкви – та включенням окремих акцентних громадських будівель (вул. Володимирська, 10, колишній банк, 1908 р.; вул. Володимирська, 1, середня школа, 1939 р.; вул. Володимирська, 2, колишня художня школа, нині Національний музей історії України, 1937 – 1939).

До оточення ансамблю Софійського собору у розширених межах входять давньоруські містобудівні утворення з комплексом археологічних пам'яток виключної культурної цінності – "місто Володимира", давній київський дитинець з фундаментами першої мурованої сакральної споруди міста – Десятинної церкви (989 – 996) і князівських палацових будівель, та "місто Ізяслава-Святополка" з ансамблем Михайлівського монастиря. До останнього прилягає терасний парк "Володимирська гірка", розпланований на схилах Михайлівської гори у другій половині XIX ст.

Забудова вулиці Ярославів Вал (первісно Підвальної), яка була трасована уздовж лінії оборонного валу "міста Ярослава" XI ст., у головних рисах сформувалася впродовж 1850 – 1910-х рр. Вона також представляє характерний для доби тип вулиці-коридору зі щільною забудовою дворових просторів і приляганням лицевих будівель. Розпочинаючись невеликою Золотоворітською площею зі сквером, вулиця має досить однорідний об'ємно-просторовий характер архітектурного середовища. Містобудівними акцентами у забудові є пам'ятка оборонного зодчества XI ст. – Золоті ворота з павільйоном над ними (1981), прибутковий будинок № 1 (1896) та караїмська кенаса (1899 – 1901).

Акцентами історичного середовища навколо комплексу споруд собору є пам'ятники Богдану Хмельницькому (1888), княгині Ользі (1911, відновлений у 1996 р.).

У 1930-ті рр. архітектурно-містобудівне середовище найближчого оточення пам'ятки доповнилось окремими житловими будівлями нової стилістики "радянського ретроспективізму" (пров. Георгіївський, 2, вул. Рейтарська, 1, 2). У 1940 – 1950-ті рр. на місцях поодиноких зруйнованих під час Великої Вітчизняної війни будівель були споруджені нові, які доповнили фонову забудову (вул. Володимирська, 19, пров. Рильський, 12, вул. Золотоворітська, 11, вул. Ярославів Вал, 2, 13/2, 19, 20).

У подальший період містобудівного і архітектурного розвитку (1960 – 1980-ті рр.), який характеризувався тенденцією щодо знесення великої кількості аварійних та рядових будівель з появою на їх місці майданчиків для відпочинку, зелених зон та вільних ділянок, місце деяких втрачених будівель замінили зразки радянської функціональної архітектури. До цих елементів забудови належать: 7 – 8-поверхова будівля колишнього інституту НДІТІАМ на вулиці Великій Житомирській, 9; 4-поверхова будівля Торгово-промислової палати на розі Стрітенської і Великої Житомирської, 33; 9-поверхова будівля дитячої поліклініки "Охматдит"; 5-поверховий типовий житловий будинок на вулиці Стрітенській, 6; 8-поверхова будівля на Стрітенській, 7 – 9; 14-поверховий житловий будинок на розі Рейтарської і Стрітенської, 17; 4 – 5-поверхова споруда медичного закладу у Георгіївському провулку, 9; 8-поверхова адміністративна будівля у провулку Рильському, 8; 9-поверховий житловий будинок на вулиці Великій Житомирській, 14; 5-поверховий будинок на вулиці Великій Житомирській, 16; 4-поверховий будинок клубу КДБ (тепер центр культури і мистецтв СБУ) на

вулиці Ірининській, 6; 9-поверховий типовий житловий будинок на вулиці Ірининській, 3; 5-поверхова адміністративна будівля на вулиці Паторжинського, 9 та інші. Цей процес де-що змінив архітектурно-просторові якості цього району, оскільки функціональна утилітарна архітектура пізньорадянської доби помітно дисонує з розташованими поблизу видатними шедеврами архітектури – Софійським собором, брамою Заборовського та іншими пам'ятками. Також у цей період був надбудований до 5-ти поверхів будинок у провулку Рильському, 3 з північного боку від території Софійського ансамблю. До позитивних моментів містобудівної діяльності цього періоду треба віднести благоустрій території уздовж південного боку Володимирського проїзду, де були влаштовані сквери і встановлено декоративну скульптуру (1970-ті рр.).

На відміну від попереднього, період 1980 – 1990-х рр. характеризувався помітним підвищенням якості проектування з урахуванням особливостей довколишньої забудови. До таких зразків будівництва цього періоду належать будинки на вулиці Стрілецькій, 6, провулку Георгіївському, 3, новий 6-поверховий корпус Торгово-промислової палати на вулиці Стрітенській, 10 та деякі інші. Позитивний бік цього процесу проявився також і у відбудові Михайлівського Золотоверхого монастиря, що відновило втрачену в попередній період містобудівну вісь між ним і Софійським собором. Втім, у цей період у забудові району з'явилися і певною мірою невідповідні історичному середовищу об'єкти, до яких можна віднести 7-поверховий офісний центр у сучасних пластичних архітектурних формах на вулиці Володимирській, 12.

На початку 2000-х рр. район Верхнього міста знову пережив період підвищення будівельної активності. Інтенсивно заповнювалися вільні ділянки і ділянки з аварійною та малоцінною забудовою, надбудовувались об'єкти фонові забудови. На жаль, нові будови здебільшого не відповідали за своїми композиційними, масштабними і архітектурними якостями традиційному характеру історичного середовища цього району. У цей період негативні тенденції щодо підвищення висотності забудови в районі довкола Софійського ансамблю збереглися. Несприятливий вплив на архітектурне середовище в районі Софійського ансамблю спричинили надбудови з північного боку території Софійського ансамблю (надбудови до 7-ми поверхів будинку у пров. Рильському, 5, надбудова до 5-ти поверхів будинків на вул. Володимирській, 20/1 і 22), які збільшили загальний масштаб забудови довкола Софії Київської, що призвело до зменшення її ролі як містобудівної домінанти і значно обмежило візуальне розкриття будівлі Софійського собору з півночі і північного сходу. Також відбулися зміни і в характері традиційного середовища в найближчому оточенні ансамблю. 14-поверховий комплекс готелю "Хайят" на вулиці Володимирській, 17, через свою неспівмасштабність оточенню і вирішення в сучасних, не притаманних забудовам цього району архітектурних формах і матеріалах, досить агресивно увійшов до історичного масиву забудови уздовж осі Володимирського проїзду між Софійським і Михайлівським соборами. Спроба зменшення негативного впливу на історичне середовище шляхом застосування прийому суцільного засклення фасадів готелю в даному випадку виявилася не дуже дієвою, оскільки з багатьох точок огляду будівля сприймається суцільним об'ємом з непластичним завершенням, на якому розміщено технологічні пристрої. У цей період тут також були споруджені: 7-поверхова адміністративна будівля на вулиці Великій Житомирській, 11; 12-поверховий офісно-житловий будинок на вулиці Великій Житомирській, 20 – 22; 9-поверховий житловий будинок на вулиці Паторжинського, 14; 14-поверховий житловий будинок на вулиці Ірининській, 5 – 7; 10-поверхова будівля готелю "Інтерконтиненталь" на вулиці Великій Житомирській, 2а; 10-поверховий офісний центр на вулиці Володимирській, 38; 10-поверховий житлово-офісний будинок на вулиці Золотоворітській, 13; 10-поверхова будівля "Донкредитбанку" у провулку Рильському, 4; 9-поверховий офісний будинок у провулку Рильському, 6 – 8, які через свої значні габарити не відповідають існуючому архітектурному середовищу і є неспівмасштабними невеликій ширині історичних вулиць, на

яких вони розташовані. Більш відповідними історичному середовищу архітектурними рішеннями і меншим масштабом характеризуються побудовані в цей самий період: 6-поверховий житлово-офісний будинок у провулку Георгіївському, 5; 5-поверховий офісний будинок на вулиці Золоторітській, 7; 6-поверхова будівля Мін'юсту у провулку Рильському, 10; 6-поверховий будинок на вулиці Стрілецькій, 4 – 6. Втім, вони здебільшого ущільнюють периметральні фронти забудови уздовж прилеглих до ансамблю Софії Київської вулиць і стають екрануючими об'єктами, які зменшують його видове розкриття.

На початок 2010-х рр. будівельна активність у досліджуваному районі дещо пішла на спад, втім на деяких ділянках в безпосередній близькості до Софійського ансамблю (вул. О. Гончара, 17 – 23, ріг Георгіївського провулку і Стрілецької, вул. Стрілецька, 10/1, вул. Рейтарська, 12, вул. Софійська, 22), незважаючи на протести громадськості і звернення заповідника, ведуться роботи або існують наміри щодо спорудження багатоповерхових будинків, які можуть негативно вплинути на візуальне сприйняття ансамблю Софійського собору не лише з віддалених оглядових точок, а й із внутрішнього простору ансамблю Софії Київської.

Візуальне розкриття ансамблю

Особливості візуального розкриття об'єктів культурної спадщини на території Софійського ансамблю в першу чергу пов'язані як з ландшафтними характеристиками цієї території, так і з особливостями її містобудівного середовища (забудови). Форми рельєфу мають переважаючий вплив на формування панорам, оглядових точок і видових фронтів в межах досліджуваної місцевості. Щільність забудови району, у свою чергу, обмежує композиційний вплив ансамблю Софійського собору на довкілля. Ансамбль Софійського собору з XI ст. є містобудівною і архітектурною домінантою району Верхнього міста. Його значуща роль у середовищі зумовлена розташуванням на найвищій точці Старокиївського плато на перехресті трас стародавніх вулиць, що сполучали в'їзди до міста з різних напрямів, та виразним пірамідальним силуетом і значними габаритами порівняно з малоповерховою, переважно садибною, забудовою давнього Києва. Підсиленню композиційного і візуального впливу Софійського ансамблю на довкілля сприяла побудова в східній частині його території наприкінці XVII ст. високої дзвіниці. Від середини XIX ст. композиційний вплив Софійського ансамблю став зменшуватися через інтенсивну щільну периметральну забудову прилеглих кварталів. У подальші періоди ця негативна тенденція посилилася, що призвело до певного нівелювання ролі Софійського ансамблю як містобудівної домінанти.

Для створення умов повноцінного огляду об'єктів культурної спадщини віддалення спостерігача від пам'ятки має бути не меншим за два горизонтальні і два вертикальні розміри пам'ятки, що забезпечує кут її візуального сприйняття в 30°. Характерними відстанями для візуального сприйняття споруд ансамблю є: 2 висоти, з яких вони оглядаються повністю від цоколю до завершення (для дзвіниці, висота якої до хреста 76 м, це 152 м; для собору, висота якого до хреста центральної бані близько 42 м, це близько 85 м); 350 м, з яких розрізняються дрібні деталі споруд; 500 м – візуальна межа, до якої сприймаються основні архітектурні форми і об'ємне вирішення споруд. Переважна більшість місць зорового сприйняття ансамблю знаходиться в цих межах. Найвіддаленіші точки огляду знаходяться на відстані близько 1000 м (район Замкової гори), 1500 м (район гори Щекавиці) і близько 3000 м (район Батієвої гори). З цих відстаней видно верхню частину дзвіниці, причому сприймаються лише великі деталі й основні членування споруди.

У межах архітектурного ансамблю Софії Київської в якості архітектурно-містобудівних домінант виступають дві його основні споруди: дзвіниця і собор. Дзвіниця завдяки своїй значній висоті є головною домінантою і орієнтиром Верхнього міста, що візуально сприймається з багатьох його точок, а також далеко за його межами. Можливості для огляду собору є обмеженішими, він є панівним містобудівним і архітектурним елементом на території

ансамблю. Архітектурними акцентами в ансамблі Софії Київської завдяки своїм бароковим формам і пластичним завершенням у вигляді бань і фронтонів виступають Трапезна церква і Південна башта, які мають композиційний вплив на середовище і сприймаються з боку вулиці Володимирської, Софійської площі та Володимирського проїзду. Будинок митрополита завдяки своєму великому масштабу і пластичним завершенням є локальним акцентом в межах території ансамблю. Решта споруд ансамблю: хлібня з консисторією, братський корпус, Брама Заборовського, бурса, соборний флігель, будинок єпархіальної училищної ради та інші службові споруди мають невеликі габарити і оглядаються лише в ближньому оточенні.

Візуальне розкриття Софійського ансамблю має складну структуру, тісно пов'язану з розплануванням і рельєфом місцевості, і містить різні за характером сприйняття ділянки зони видимості: видові осі, зони, фронти і точки видового розкриття.

Видові осі

Видові осі – прямолінійні або близькі до прямолінійної ділянки зони видимості, орієнтовані на об'єкти, які спостерігаються. Видові осі, орієнтовані на основні пам'ятки Софійського ансамблю, проходять уздовж Володимирського проїзду, вулиць Софійської, Золотоворітської, Стрітенської, Володимирської, Інститутської та уздовж вододілу гори Дитинки.

Розпланувальна структура Верхнього міста, сформована в середині XIX ст., передбачала кілька планувальних осей, орієнтованих на ансамбль Софійського собору.

Головною розпланувальною віссю, що зберегла своє значення до сьогодні, є Володимирський проїзд, який забезпечує візуальний і композиційний взаємозв'язок між комплексами Софійського і Михайлівського монастирів. Значна ширина незабудованої частини проїзду створює широкі можливості для огляду ансамблю Софійського собору як цілісного комплексу з багатьох точок. Відстань між дзвіницями соборів становить близько 550 м, що дозволяє візуально сприймати обидва комплекси цілісно і забезпечує можливості їх поступового видового розкриття на різних віддальх. Найбільш цінні оглядові точки цієї осі розташовані на південному боці Володимирського проїзду уздовж скверів і на Михайлівській та Софійській площах, звідки Софійський ансамбль розкривається по фронтальній лінії, на якій розташовані три його доміанти: дзвіниця, собор і трапезна, які відіграють активну роль у формуванні силуету.

Друга за значенням видова вісь проходить уздовж вулиці Софійської через Майдан Незалежності і уздовж початкової ділянки вулиці Інститутської. У створі вулиці Софійської по всій її довжині до Майдану Незалежності і по цій же осі на самому майдані виразно проглядається силует верхніх ярусів дзвіниці. На відтинку вулиці Інститутської, що є продовженням тієї ж вісі, видове розкриття ансамблю збільшується, і на верхній ділянці вулиці в районі Міжнародного центру культури і мистецтв (вул. Інститутська, 1), території готелю "Україна" (вул. Інститутська, 4) та на оглядовому містку через вулицю Інститутську для огляду стають доступними не лише верхні яруси дзвіниці, а й бані Софійського собору.

Ще однією історичною видовою віссю є вулиця Золотоворітська, яка історично забезпечувала візуальну цілісність зв'язку між Софійським ансамблем і Золотими воротами. На сьогодні візуальний зв'язок з боку території Софійського подвір'я в бік Золотих воріт втрачено через забудову уздовж Георгіївського провулку, а візуальний зв'язок Золотих воріт і Софійського ансамблю залишився – у створі вулиці Золотоворітської в напрямку до Георгіївського провулку видно верхню частину дзвіниці.

До історично орієнтованих на Софійський ансамбль вулиць відноситься також і вулиця Стрітенська. У минулому тут існував візуальний зв'язок між Софійським ансамблем і зруйнованою в 1930-х рр. Стрітенською церквою. Зараз візуальна вісь уздовж вулиці Стрітенської майже втрачена через щільну периметральну екрануючу забудову уздовж вулиці Стрілецької, лише на деяких ділянках вулиці проглядається частина верхнього ярусу і баневе завершення дзвіниці.

Вулиця Володимирська планувально не є орієнтованою на Софію Київську, але проходить повз її територію, що обумовлює широкі можливості видового розкриття ансамблю на її різних ділянках. Найкращі оглядові можливості існують на відтинку вулиці Володимирської в межах Софійської площі, де цілісно розкривається силует Софійського ансамблю зі сходу. Окремі зони видимості дзвіниці Софійського собору розташовані на певних ділянках уздовж непарного боку вулиці Володимирської на відтинках між вулицями Софійською та Ірининською і вулицями Малопідвальною та Прорізною. Втім, оскільки з цих точок сприймається менше третини основного об'єму споруди, вона не відіграє активної композиційної ролі у містобудівному середовищі.

Ще однією видовою віссю, орієнтованою на Софійський ансамбль, є вулиця Інститутська на відтинку від Майдану Незалежності до ділянки навпроти Міжнародного центру культури і мистецтв (вул. Інститутська, 1). На цій ділянці в створі вулиці оглядається силует Верхнього міста, увінчаний банями Софійського собору та дзвіниці.

З віддалених відстаней дзвіниця Софійського собору сприймається в панорамі центральної частини міста в осьовій перспективі вулиці Привітної і по фронту уздовж вулиці Докучаєвської на Батієвій горі, з вулиці Банкової (видовий майданчик), від Арки Дружби Народів у Хрещатому парку, з окремих ділянок вулиці Лук'янівської, з валів Київської фортеці і пагорбу біля Республіканського стадіону, з трибун стадіону "Динамо".

Видові фронти

Видові фронти – прямі або криволінійні ділянки зони видимості, з якого види сприймаються під кутом до осі ділянки. Видові фронти, з яких сприймається Софійський ансамбль, знаходяться на східній ділянці Софійської площі, на майданчику перед готелем "Україна" на вулиці Інститутській, на пішохідному містку над вулицею Інститутською, на ділянці перед Міжнародним центром культури і мистецтв на вулиці Інститутській, 1, уздовж південно-західної кромки схилів Замкової гори, на кромці схилів біля території Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури на Вознесеньському узвозі, 20, на окремих ділянках вулиць Лук'янівської і Олегівської і на кромці схилів Батієвої гори уздовж вулиці Докучаєвської (ділянки в районі вул. Докучаєвської, 4).

Найціннішими видовими фронтами є фронти на Софійській площі і в районі вулиці Інститутської, оскільки з цих ділянок ансамбль Софійського собору відіграє роль архітектурної домінанти зони формування виду. Для інших видових фронтів роль споруд ансамблю є менш значущою, оскільки до зони видимості потрапляє лише верхня частина дзвіниці, яка для цих видових фронтів є одним із елементів, що формують силует Верхнього міста.

Досить характерним є видовий фронт уздовж відтинку вулиці Докучаєвської (в районі школи № 60 і ділянок навпроти Київського міського бюро судово-медичної експертизи на вул. Докучаєвській, 4), де завдяки особливому куту зору дзвіниця Софії Київської сприймається спільно з Володимирським собором.

Видові зони

Видова зона – компактна або складної форми ділянка зони видимості, з якої сприймаються цінні або характерні види, і переміщення в межах якої можливе в будь-якому напрямку. Видові зони містяться в межах Софійської і Михайлівської площ, Володимирського проїзду, на ділянці біля Національного музею історії України (вул. Володимирська, 2), на горі Дитинка, на Замковій горі, на східних схилах гори біля Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури на Вознесеньському узвозі, 20), на схилах в районі вулиці Інститутської, на північно-східних схилах верхньої частини Батієвої гори, на розі вулиць Великої Житомирської і О. Гончара, на перетині вулиць Глибочицької і Нижнього Валу.

Оскільки з давніх часів Софійський собор виконував функцію головної сакральної споруди українських земель, на території перед собором від часів його заснування існував відкритий майдан для зібрань, розпланувально локалізований на місці сучасної Софійської площі. У межах відкритого простору Софійської площі (габаритні розміри близько 65 x 120 м)

сформована найцінніша видова зона, з якої найповніше сприймається комплекс пам'яток Софійського ансамблю з характерних оглядових відстаней, що дорівнюють двом висотам дзвіниці (до 150 м). На жаль, потенційні можливості для найбільш цілісного візуального розкриття Софійського ансамблю для цієї видової зони були обмежені надбудовою мансардного поверху над будинками на вулиці Володимирській, 20 – 22, які фланкують ансамбль з північного сходу. Другою за значенням видовою зоною є зона в межах Володимирського проїзду і Михайлівської площі, де оглядові відстані становлять до 150 – 550 м. Третьою за значенням є видова зона в районі вулиці Інститутської (оглядові відстані 800 – 1000 м). Для переважної більшості інших видових зон рядової цінності існують можливості для огляду лише верхньої частини дзвіниці.

Значні ділянки видового розкриття Софійського ансамблю розташовані у внутрішньоквартальному просторі на непарному боці Рильського провулку і вулиці Стрілецької, втім, обмеження доступу на ці прибудинкові території з боку власників і користувачів земельних ділянок унеможлиблює огляд ансамблю з тих точок для широкого доступу.

Певні обмеження щодо візуального сприйняття Софійського ансамблю в більшості зон видимості спричинені екрануючими зеленими насадженнями, які потребують упорядкування.

Слід відзначити, що в останні роки у зв'язку з побудовою на бульварі Т. Шевченка, 28 – 30, 24-поверхової споруди готелю "Хілтон" були втрачені видові зони, з яких оглядалася дзвіниця Софійського ансамблю, в районі залізничного вокзалу і уздовж вулиці Липківського.

Видові точки і антропогенні оглядові майданчики

Видова точка – локальна обмежена за площею ділянка зони видимості, з якої сприймаються види на об'єкт. Видові точки, з яких розкриваються види на окремі частини ансамблю Софійського собору, розташовані на ділянці у провулку Рильському, 20/1-б (видова точка навпроти аркового проїзду), на розі вулиць Великої Житомирської і Олеся Гончара, на розі вулиці Стрілецької і Георгіївського провулку, на Львівській площі біля початку вулиці Великої Житомирської, у дворі будинку № 15 на вулиці Костьольній, в Хрещатому парку в районі Музею води.

До антропогенних оглядових майданчиків, з яких широко розкривається Софійський ансамбль, відносяться дзвіниці Софійського і Михайлівського соборів.

Панорами

Ансамбль Софії Київської відіграє роль містобудівної домінанти в панорамах Верхнього міста з оглядового майданчика на дзвіниці Михайлівського собору, бере участь у формуванні силуету правобережної історичної частини Києва з прилеглих пагорбів (Замкової гори, Щекавиці, Батієвої гори тощо).

Найціннішими панорамними видами ансамблю Софійського собору є види, які розкриваються зі східної частини Софійської і західної частини Михайлівської площ. Характерним є вид з пішохідного містка над вулицею Інститутською. Ці види пропонується зафіксувати як такі, що не підлягають трансформації в секторах їх візуального сприйняття (горизонтальний кут 54°).

У цілому слід зазначити, що завдяки довершеності й складності своїх архітектурних форм, значному масштабу, акцентованим золотими банями завершенням і тісному зв'язку з історичною розпланувальною структурою Верхнього міста ансамбль Софійського собору зберіг свою активну роль містобудівної домінанти і залишився головним архітектурним ансамблем історичного ядра Києва.

Проблеми доступності об'єктів заповідника

Для покращення сприйняття пам'яток і спрощення просторової орієнтації відвідувачів на території Національного заповідника "Софія Київська" передбачається встановлення стендів з інформацією про об'єкти культурної спадщини, а саме:

- банера з загальною інформацією про Софійський собор та прилеглі монастирські споруди при вході до заповідника;
- сітілайту зі схемою території архітектурного ансамблю;
- стендів перед основними нерухомими пам'ятками ансамблю: Софійським собором, Дзвіницею, Будинком митрополита, Трапезною церквою, Братським корпусом, Бурсою, Хлібнею та Брамою Заборовського.

Інформація на стендах подається трьома мовами – українською, російською та англійською. Всі стенди містять символіку ЮНЕСКО та Всесвітньої спадщини.

Екскурсії по Софійському музею проводяться співробітниками НЗ "Софія Київська", що пройшли відповідну підготовку та отримали атестацію. Відповідальність за підготовку екскурсіводів несе сектор методичної роботи.

Окрім співробітників Заповідника, право проведення екскурсій надається представникам туристичних компаній на договірних засадах.

Співробітники Заповідника надають екскурсійне обслуговування 7 мовами (українською, російською, англійською, польською, німецькою, іспанською та португальською). Атестовані екскурсіводи з туристичних компаній проводять екскурсії багатьма іншими мовами.

З метою встановлення зворотного зв'язку з відвідувачами в інформаційному центрі надаються анкети (українською, російською, англійською мовами).

З огляду на різні категорії відвідувачів, планується проведення освітніх програм: "Престоли Софії Київської", "Графіті Софії Київської", "Прихований живопис Софії Київської", "Некрополь Софії Київської", "Світські розписи Софії Київської", "Стінопис Софії Київської", "Апокрифи в стінописі Софії Київської", "Хримова ікона", "Біблія в розписі Софії Київської". Заплановано розробити освітню програму "Культурна спадщина України в ЮНЕСКО". Для школярів проводяться спеціальні адаптовані екскурсії.

Оскільки Національний заповідник "Софія Київська" знаходиться в центрі Києва, він є фізично доступним як для тих, хто користується громадським транспортом (поруч розташована станція метро "Золоті Ворота", пролягають чисельні маршрути наземного транспорту), так і для тих, хто користується власним автотранспортом. Існує проблема паркування туристичних автобусів, яку планується розв'язати у 2013 р., коли на вулицях Києва запрацює схема розташування місць паркування, стоянок і зупинок туристично-екскурсійного транспорту, які будуть позначені відповідними інформаційними знаками (замовник – Управління туризму Київської міської державної адміністрації).

3.5. ВИЗНАЧНА УНІВЕРСАЛЬНА ЦІННІСТЬ ОБ'ЄКТУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ І АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ АНСАМБЛЮ СПОРУД СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські будівлі, Києво-Печерська Лавра" визнається унікальним за рядом ознак і відповідає таким критеріям:

- (I) – являє собою шедевр людської творчості;
- (II) – демонструє важливий обмін людських цінностей за довгий час або в межах культурного регіону світу, з розвитку архітектури або технології, монументального мистецтва, планування міст або ландшафтного планування;
- (III) – є унікальним свідченням культурної традиції чи цивілізації, що існує або вже зникла;
- (IV) – є визначним типом споруди, архітектурного або технологічного ансамблю чи ландшафту, що ілюструє важливі етапи людської історії.

Визначна універсальна цінність Собору Святої Софії та прилеглих монастирських будівель як частини об'єкту Всесвітньої спадщини:

Софійський собор в історичному центрі Києва – це унікальна пам'ятка архітектури і монументального живопису. Збудований в XI ст., він є однією з небагатьох споруд часів Київської Русі.

Упродовж століть собор та ансамбль монастирських споруд зберігає унікальну гармонію архітектурних і природних форм, виразний національний колорит та разом з іншими пам'ятками культурної спадщини формує традиційний історичний ландшафт Києва.

Собор Святої Софії та прилеглі монастирські будівлі як частини об'єкту Всесвітньої спадщини відповідає критеріям:

Критерій (I)

Софійський собор з прилеглими монастирськими будівлями – унікальна пам'ятка архітектури та монументального мистецтва першої половини XI ст., яка містить найбільший у світі ансамбль тогочасних мозаїк і фресок (271 м² мозаїк та 3000 м² фресок). Особливістю архітектури собору є поєднання пірамідальної композиції з хрестово-купольним типом храму. Монументальний живопис собору складає єдиний за ідейним задумом мистецький ансамбль, в якому мозаїки прикрашають головний вівтар і центральний купол, фрески – всі інші приміщення. Ключову роль відіграють величні образи Христа Пантократора у центральному куполі та Богоматері Оранти у консі центральної апсиди. Палітра налічує 177 кольорів і відтінків. Специфікою стінопису собору є комплекс унікальних світських фресок сходових веж у традиціях придворного візантійського мистецтва.

Критерій (II)

Пам'ятка є результатом культурної взаємодії Русі і Візантії загальнолюдського значення, яка демонструє комплекс досягнень світового рівня в архітектурі, монументальному мистецтві, будівельній техніці, технології та писемності, формуванні архітектурного ансамблю столиці Давньої Русі та сучасного Києва. Собор відповідає візантійським архітектурним і мистецьким традиціям, які набули у ньому нового тлумачення під впливом місцевого замовлення.

Критерій (III)

Софія Київська – одна з нечисленних пам'яток першої половини XI ст., є виключно важливим свідченням багатовікової культурної традиції країн візантійського ареалу взагалі та Русі-України зокрема. Започаткована собором архітектурна школа вплинула на формування давньоруської, а згодом української та російської сакральної архітектури та монументального живопису.

Критерій (IV)

Софійський собор є класичним взірцем візантійського хрестово-купольного храму, але його архітектура і стінопис відображають специфіку ктиторського замовлення. Разом з будівлями XVIII ст., які оточують собор, комплекс є яскравим прикладом монастирського ансамблю доби формування української державності. Впродовж сторіч Св. Софія ілюструє найважливіші етапи історії Русі-України. Це зумовило значення Софійського собору як невід'ємного державного символу України. Ця пам'ятка засвідчує безперервність духовного діалогу минулих і сучасних поколінь, окреслює загальнолюдські ціннісні орієнтири.

3.6. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА "СОФІЯ КИЇВСЬКА", ПОВ'ЯЗАНІ З ВИВЧЕННЯМ, ЗБЕРЕЖЕННЯМ ТА ВИКОРИСТАННЯМ ОБ'ЄКТІВ АНСАМБЛЮ СПОРУД СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ

Діяльність Національного заповідника "Софія Київська", пов'язана з вивченням, збереженням та використанням об'єктів ансамблю споруд Софійського собору, має три основні напрямки: пам'яткоохоронний, науковий і культурно-просвітницький.

Пам'яткоохоронна діяльність заповідника направлена на запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини в межах ансамблю Софійського собору, а також на забезпечення збереження містобудівної і композиційної ролі ансамблю, традиційного характеру середовища в межах охоронної (буферної) зони, дотримання режимів використання території заповідника та охоронної (буферної) зони. В рамках цієї діяльності здійснюється технічний моніторинг за станом об'єктів ансамблю споруд Софійського собору і середовища (моніторинг стану геологічної основи території ансамблю, моніторинг технічного стану несучих конструкцій об'єктів ансамблю, моніторинг мікроклімату приміщень собору), проводяться інженерно-технічні дослідження, здійснюється облік об'єктів культурної спадщини в межах ансамблю Софійського собору. Також здійснюються роботи з ремонту, реставрації, консервації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини в межах ансамблю Софійського собору, інші роботи, пов'язані з благоустроєм території, реконструкцією і ремонтом будівель і споруд заповідника, що не відносяться до об'єктів культурної спадщини, ремонтом і реконструкцією інженерних мереж, проводяться заходи щодо відповідного утримання нерухомих пам'яток і об'єктів ансамблю, удосконалення системи зелених насаджень на території заповідника тощо.

Наукова діяльність Національного заповідника "Софія Київська" спрямована на системне вивчення пам'яток ансамблю Софії Київської. З цією метою вивчається археологічна спадщина території садиби Софійського собору та всієї прилеглої місцевості, розробляється програма широкомасштабних археологічних і спелеологічних досліджень, геофізичних досліджень, консервації та музеєфікації об'єктів культурної спадщини згідно з науковими методиками та принципами, проголошеними Європейською конвенцією з охорони культурної спадщини. Ведеться робота з вивчення історії Софійського собору та інших споруд Софійського ансамблю, історії дослідження пам'яток ансамблю, дослідження архітектури, монументального живопису та архітектурного декору цих пам'яток, реставрації та консервації настінного живопису Софійського собору і Будинку митрополита, здійснення архітектурних обмірів Софійського собору та інших пам'яток Національного заповідника, створення археологічної карти території Софійського подвір'я та прилеглої території, створення наукових каталогів, вивчення та публікація матеріалів фондів і архіву Національного заповідника "Софія Київська".

Культурно-просвітницька діяльність Національного заповідника "Софія Київська" спрямована на підтримку та розвиток туристичного і музейного обслуговування відвідувачів заповідника, популяризацію ансамблю Софії Київської серед національної та міжнародної аудиторії. У сфері просвітницької діяльності заповідника пріоритети віддано дітям, учням та студентам. Передбачається організація циклів постійних занять на основі музейних експозицій, як от: уроки-екскурсії по експозиціях, відвідування фондів, квести, виставки дитячої творчості, майстер-класи, пленери, святкові заходи, зустрічі, консультації. Для старшої аудиторії передбачається проведення лекцій, музичних зустрічей. Впроваджуються програми для людей з особливими потребами.

3.7. ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ТА РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА ЗОН ОХОРОНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА "СОФІЯ КИЇВСЬКА" (У МЕЖАХ АНСАМБЛЮ СПОРУД СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ)

До складу Національного заповідника "Софія Київська" входять всесвітньо відомі пам'ятки архітектури, розташовані в центрі м. Києва: Софійський собор XI ст. з архітектурним ансамблем монастирських споруд XVIII ст. на його території, Золоті ворота XI ст., Кирилівська церква XII ст., Андріївська церква XVIII ст., а також комплекс пам'яток архітектури VI – XV ст. Судацької фортеці (розташована у м. Судак АР Крим). Загальна площа земельних ділянок, що входять до складу НЗ "Софія Київська", згідно з державними актами на право постійного користування земельними ділянками складає 351 645 м².

У 2011 р. інститутом "УкрНДІпроектреставрація" було виконано кресленик "Проект коригування генерального плану території ансамблю Софійського собору Національного заповідника "Софія Київська", який було погоджено Міністерством культури України 11.08.2011 р.

Охоронна (буферна) зона ансамблю споруд Софійського собору – це важливий елемент охорони культурної спадщини та природного середовища м. Києва. Вона забезпечує збереження і можливість найбільш ефективного використання нерухомої культурної спадщини міста, є невід'ємною складовою загальної системи охоронного зонування по м. Києву, що враховує історико-містобудівні, середовищні і ландшафтні особливості.

Межі охоронної (буферної) зони заповідника було визначено згідно з науково-проектною документацією "Межі і режими зон ансамблю споруд Софійського собору" (ансамбль споруд Софійського собору, Андріївської церкви, Золотих воріт) у м. Києві, розробленою у 2003 – 2004 рр. інститутом НДІТІАМ і погодженою та затвердженою у 2005 р. Площа охоронної (буферної) зони складає 111,81 га.

У 2010 – 2011 рр. НДІ пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України було розроблено межі об'єднаної охоронної (буферної) зони об'єкта всесвітньої спадщини: "Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські будівлі, Києво-Печерська Лавра". Зазначена науково-проектна документація була затверджена наказом Міністерства культури України у 2011 р. Площа об'єднаної охоронної (буферної) зони складає 441 га. Кількість пам'яток та об'єктів культурної спадщини в межах території нової охоронної (буферної) зони складає орієнтовно 1 тис. одиниць.

Але, зважаючи на те, що на момент розроблення цієї Концепції межі нової буферної зони не пройшли остаточної апробації в Комітеті всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в повному обсязі, в цій науково-проектній документації використовуються межі охоронної (буферної) зони, затверджені у 2005 р.

Межі охоронної зони ансамблю споруд Софійського собору проходять:

– на сході: верхньою кромкою схилу від альтанки в парку Володимирська гірка уздовж його огорожі до вулиці Трьохсвятительської і далі цією вулицею до південного краю будинку № 5, уздовж краю цього будинку та уздовж кромки схилу в тилах забудови парного боку вулиці Костьольної до південного рогу будинку № 4. Потім в тому ж напрямку від рогу цього будинку до рогу Будинку профспілок, далі до осьової лінії вулиці Костьольна, а за тим уздовж фасадів, що півколом розташовані в північній частині Майдану Незалежності, до осьової лінії вулиці Бориса Грінченка до вулиці Прорізної;

– на півдні: уздовж осьових ліній вулиць Прорізної, Володимирської, Золотоворітського провулку, вулиці Лисенка;

– на заході: уздовж кромки схилів в тилах забудови непарного боку вулиці Ярославів Вал, а саме: між вулицями Лисенка та Івана Франка, починаючи з проїзду між будинками

№ 2 і № 4 по вулиці Лисенка і далі по історичним межах садиб №№ 1, 3, 5, 7, 9, 11 і садиби № 3 по вулиці Івана Франка. Далі між вулицями Івана Франка і Олеса Гончара – уздовж південного краю будинку № 4 по вулиці Івана Франка та по історичним межах садиб (разом з флігелями) №№ 13, 15, 17, 19/31 і уздовж західного краю будинку № 33 по вулиці Олеса Гончара. Потім між вулицями Олеса Гончара і Воровського – по межах історичних садиб (з флігелями) №№ 21/20, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37/1 та далі між будинками № 3 і № 5 по вулиці Воровського. Далі уздовж західного боку Львівської площі до вулиці Велика Житомирська і уздовж Торговельного центру до кромки схилу.

– на півночі: уздовж верхньої кромки схилу на схід до Пейзажної алеї, уздовж Пейзажної алеї до Десятинного провулку, уздовж сходів до тераси у підніжжя Десятинної гірки та уздовж кромки тераси. Далі – між будинками № 36 і № 34 по Андріївському узвозу, потім, перетинаючи узвіз, до огорожі Андріївської церкви, уздовж огорожі церкви до скверу, по доріжці уздовж схилу, потім вгору уздовж огорожі до кромки схилів на подвір'ї будинку № 14 по вулиці Десятинній. Потім уздовж кромки схилів в тилах забудови парного боку вулиці Десятинної до фунікулеру, перед фасадом верхньої станції фунікулеру і уздовж огорожі, що йде по краю верхньої частини парку Володимирська гірка, до альтанки на розі плато.

Режим використання території заповідника

На території Національного заповідника "Софія Київська" заборонено:

– діяльність, що негативно впливає або може негативно вплинути на стан збереження об'єктів культурної спадщини, режим їх охорони та використання;

– розкопування "на знесення" археологічного культурного шару по всій його площі й на всю глибину без резервування нерозкопаних ділянок культурного шару як еталону на майбутнє;

– нове будівництво, земляні роботи, прокладання транспортних комунікацій та інженерних мереж, якщо це не пов'язано із забезпеченням функціонування заповідника та його пам'яток, а також у разі, якщо ці роботи порушують підземні частини пам'яток або гідрологічний режим території;

– влаштування повітряних ліній електромереж та іншого інженерного обладнання, інженерних споруд, що змінюють традиційний характер середовища та візуальне розкриття споруд ансамблю.

Містобудівні, архітектурні та ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи, проведення масових і видовищних заходів у межах заповідника здійснюються за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

На території заповідника зберігаються пам'ятки та об'єкти культурної спадщини, забезпечується охорона археологічного культурного шару, а також традиційного характеру середовища: ландшафту, історично сформованих розпланування, парцеляції, забудови, малих архітектурних форм, елементів історичного благоустрою. За спеціальними проектами, погодженими в установленому порядку, проводяться роботи з консервації, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації пам'яток, регенерації їх середовища, благоустрій та озеленення території, реконструкція і будівництво необхідних для експлуатації пам'яток інженерних мереж.

На території заповідника забезпечується інженерний захист території, санітарна і пожежна безпека, сприятлива для пам'яток гідрогеологічна обстановка та захист від динамічних навантажень.

На території заповідника забезпечується проведення археологічних досліджень з музеєфікацією виявлених розкопками стародавніх будівель і споруд. Будь-яким земляним та будівельним роботам, запланованим на території заповідника, повинні передувати

археологічні дослідження (розкопки), а самі роботи повинні здійснюватися під наглядом фахівця-археолога.

На території заповідника відповідно до плану організації території допускається розміщення об'єктів громадського обслуговування та туристичної інфраструктури за погодженням з Міністерством культури.

Режими використання території охоронної (буферної) зони

На території охоронної (буферної) зони пам'ятки Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські будівлі, Києво-Печерська Лавра" допускається тільки реставрація і реабілітація пам'яток та реконструкція інших будівель і споруд без суттєвого збільшення їх висотних параметрів.

На всій території буферної зони провідним має залишатися традиційний характер міського середовища. Нові елементи забудови мають бути підпорядковані йому та органічно поєднані з ним. Необхідним є збереження історичного розпланування і характеру просторової забудови Верхнього міста та прилеглої до Києво-Печерської лаври частини Печерська з додержанням особливостей історичної парцеляції, існуючих ліній забудови та її силуету.

Розпланувальний, візуальний, композиційний і змістовно-образний зв'язок Києво-Печерської лаври та Софійського собору з довкіллям слід розглядати як найважливіший для збереження єдності ансамблю з історичним оточенням та для структури і образу Верхнього міста та Печерська в цілому. Ансамблі споруд Софійського собору і Михайлівського Золотоверхого монастиря з Софійською та Михайлівською площами і об'єднуючим їх Володимирським проїздом, а також Києво-Печерська лавра мають розглядатись як визначні містобудівні пам'ятки, що підлягають дбайливому збереженню в єдності своїх складових частин.

Як в найближчому оточенні ансамблів споруд Софійського собору і Києво-Печерської лаври, так і на всій території охоронної (буферної) зони висота і масштаб нової забудови та надбудов повинні бути співрозмірними з існуючими будівлями біля них.

У буферній зоні допустимі обмежені перетворення, основною спрямованістю яких є регенерація та архітектурно-композиційне завершення історично недоосвоєних ділянок, створення оптимальних умов для огляду ансамблів та їх традиційного оточення. На вільних ділянках нове будівництво дозволяється лише за індивідуальними проектами з відповідними науковими обґрунтуваннями. Нові будівлі мають бути композиційно та архітектурно поєднані з історичним міським середовищем в оточенні ансамблів та силуетом Верхнього міста.

У буферній зоні режим використання території також передбачає:

- збереження розпланування, пам'яток та об'єктів культурної спадщини, елементів історичного упорядкування;

- необхідність проведення археологічних досліджень і музеєфікації археологічних об'єктів; заборону розкопування "на знесення" археологічного культурного шару; необхідність резервації нерозкопаних ділянок культурного шару як еталону на майбутнє;

- забезпечення сприятливого для пам'яток гідрологічного режиму, пожежної безпеки, захисту від динамічних навантажень та інших негативних техногенних і природних впливів;

- проведення робіт щодо реставрації і пристосування пам'яток культурної спадщини, упорядкування та озеленення території за спеціальними проектами, погодженими центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

У буферній зоні дозволяються перетворення, що не суперечать вимогам охорони культурної спадщини Верхнього міста і Печерська, визначної ролі ансамблів Софії Київської та Києво-Печерської лаври, сприяють регенерації кращих якостей історичного середовища ансамблів, а також підвищенню якості міського середовища, а саме:

- перетворення, пов'язані з функціонуванням Верхнього міста та Печерська як взаємопов'язаних частин ядра загальноміського центру і формуванням його як житлово-ділового, громадського, культурного і туристського центру, з дотриманням обґрунтованих обмежень висоти та щільності забудови;

- обмежене житлове і громадське будівництво, в тому числі об'єктів соціально-культурних, побутового обслуговування і туристичної інфраструктури;

- впорядкування, благоустрій;

- реставрація пам'яток архітектури національного і місцевого значення;

- ремонтно-реставраційні роботи на всіх історичних будівлях, що підлягають збереженню;

- реконструкція значних і рядових історичних будівель з можливою їх надбудовою і прибудовами, що не порушують архітектурних особливостей цих будівель і пов'язаного з ними традиційного середовища;

- будівництво нових об'єктів в місцях втрачених малоцінних будівель, споруд і на недоосвоєних історично ділянках, за індивідуальними проектами з відповідними науковими обґрунтуваннями;

- знесення значних і рядових аварійних історичних споруд з наступним компенсаційним будівництвом, де це необхідно для збереження традиційного характеру середовища;

- знесення дисгармонійних традиційному характеру середовища будівель і споруд;

- знесення малоцінних господарських і технічних споруд;

- впорядкування зелених насаджень, що перешкоджають огляду пам'яток архітектури та історичних містобудівних комплексів;

- функціональна адаптація будівель відповідно до потреб громадського центру міста Києва.

Гранично допустима висота нових будинків і надбудов не повинна бути вищою від висоти прилеглої традиційної забудови, що складає 12 – 25 м. Перевищення в кожному конкретному випадку потребує спеціальних композиційних обґрунтувань, які мають здійснюватись при розробленні історико-містобудівних обґрунтувань та мають визначати для кожного проектного об'єкта гранично допустиму висоту та інші параметри новобудови чи надбудови.

Будівництво нових будівель і споруд суттєво обмежується: заборонене будівництво висотних будівель і споруд, а також будівель і споруд підвищеної поверховості.

У буферній зоні заборонені перетворення, що призводять до порушення традиційного характеру середовища, а саме:

- зміни історичного розпланування;

- перевищення новобудовами і надбудовами висоти традиційної забудови без композиційно-просторового аналізу у складі історико-містобудівних обґрунтувань;

- порушення історичного силуету;

- порушення цінних видів, що визначають своєрідність Верхнього міста та Печерська;

- порушення масштабних співвідношень у забудові;

- будівництво промислових підприємств;

- розміщення реклами, що порушує історичне середовище і заважає огляду пам'яток.

Реконструкція і нове будівництво в буферній зоні можливе лише на основі погоджених з центральним органом охорони культурної спадщини проектів з необхідними обґрунтуваннями.

При цьому про всі архітектурні перетворення, заплановані в буферній зоні, необхідно завчасно інформувати Центр всесвітньої спадщини (м. Париж).

3.8. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ЗАПОВІДНИКА

Наукові та науково-прикладні дослідження об'єктів і території заповідника

З метою вивчення і охорони об'єктів культурної спадщини ансамблю Софії Київської силами Національного заповідника "Софія Київська" і залучених провідних профільних установ і організацій здійснюються інженерно-технічні, історичні та археологічні дослідження об'єктів і території заповідника.

Інженерно-технічні дослідження об'єктів і території заповідника	
Індикатор	Опис
Стан геологічної основи території Софійського ансамблю.	Інженерно-геологічні вишукування на території Софійського ансамблю. Геодезичні дослідження за допомогою встановленої геодезичної мережі на території Софійського собору, координати якої визначені за допомогою супутникових технологій. Гідрогеологічні спостереження за станом ґрунтового масиву, в межах якого розташовані фундаменти стародавніх будівель, з використанням мережі гідрогеологічних свердловин та геофізичних пунктів, розташованих на території архітектурного ансамблю Софійського собору. Георадарні дослідження структури геологічної основи території ансамблю Софійського собору на наявність підземних порожнин. Геофізичні дослідження території з метою виявлення аномалій і негативних процесів, які загрожують спорудам.
Стан несучих конструкцій споруд на території Софійського ансамблю.	Обстеження технічного стану, рекомендації щодо укріплення конструкцій споруд ансамблю. Геодезичні дослідження за станом споруд: деформацій фундаментів, розкриття тріщин та наявності кренів. Натурні дослідження фізико-механічних властивостей будівельних матеріалів у тілі стародавніх будівель та вивчення їх залишкового ресурсу тощо. Георадарні дослідження підвалин та фундаментів стародавніх споруд з метою визначення їх реальної конфігурації. Георадарні та ультразвукові дослідження несучих конструкцій споруд з метою виявлення місць концентрації напружень та послаблених місць у тілі споруди. Геофізичні дослідження сейсмічних та техногенних навантажень на пам'ятки ансамблю споруд Софійського собору. Обстеження та розрахунки напружено-деформованого стану несучих конструкцій споруд. Спостереження за вібраційними навантаженнями від навколишнього середовища (в т. ч. мікросейсмічними та локальними вібраційними навантаженнями).

Інженерно-технічні дослідження об'єктів і території заповідника	
Вид	Опис
Стан мікроклімату в Софійському соборі.	Контроль мікроклімату в Софійському соборі за допомогою комп'ютеризованої мережі сенсорів, які відстежують температуру і вологість повітря, а також швидкість руху повітря на поверхні стін з цінним монументальним живописом та інтенсивність їх освітлення.
Історичні та археологічні дослідження об'єктів культурної спадщини і території	
Вид	Опис
Історичні дослідження ансамблю Софійського собору.	Вивчення історії Софійського собору та інших споруд Софійського ансамблю. Вивчення історії дослідження, архітектури, монументального живопису та архітектурного декору цих пам'яток, реставрації та консервації настінного живопису Софійського собору і Будинку митрополита. Вивчення матеріалів фондів і архіву Національного заповідника "Софія Київська".
Комплексні археологічні дослідження території Софійського ансамблю.	Створення археологічної карти території Софійського подвір'я та прилеглої території. Пошук нових та більш якісне вивчення вже відкритих архітектурних, археологічних та спелеологічних об'єктів. Фіксація, реставрація, консервація та музеєфікація найбільш збережених частин археологічних об'єктів, реконструкція розпланувальної структури забудови митрополичої садиби та прилеглих міських ділянок в різні історичні періоди. Вивчення давнього рельєфу та з'ясування впливу його особливостей на формування та функціонування забудови цієї території.

Заходи з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту і пристосування об'єктів заповідника, благоустрою його території

№ п/п	Назва пам'ятки, об'єкта, території заповідника	Заходи з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту і пристосування об'єктів заповідника, благоустрою території заповідника	Орієнтовні строки проведення робіт
1	2	3	4
Ансамбль споруд Софії Київської			
1	Софійський собор	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Влаштування гідроізоляції цоколю і відмостки. Опорядження паркетної підлоги 2-го поверху. Вогнезахисна обробка деревини даху. Виконання ремонтно-реставраційних робіт у приміщеннях виставкових залів. Приведення до експозиційного виду вітваря приділів Антонія і Феодосія, Іоакима і Анни. Ремонтно-реставраційні роботи на вхідній групі. Ремонтно-реставраційні роботи на даху. Реставрація куполів з відновленням позолоти. Модернізація зовнішнього підсвітлення пам'ятки. Модернізація освітлювального обладнання в інтер'єрі пам'ятки. Ремонтно-реставраційні роботи в інтер'єрах. Реставрація монументального живопису і мозаїк підкупольного простору. Реставрація монументального живопису приділу Петра і Павла, середньої нави. Ремонтно-реставраційні роботи на фасадах. Реставрація кіотів. Реставрація надгробків митрополитів Євгенія (Болховітінова) і Платона (Городецького). Реконструкція внутрішніх систем теплопостачання і вентиляції пам'ятки. Реконструкція внутрішніх систем електропостачання і охоронно-пожежної сигналізації пам'ятки.	щорічно 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2015 рр. 2014-2016 рр. 2013-2014 рр. 2013-2015 рр. 2015-2020 рр. 2013-2015 рр. 2013-2015 рр. 2015-2018 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2014-2016 рр. 2014-2016 рр.
2	Дзвіниця	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Ремонтно-реставраційні роботи на фасадах. Модернізація зовнішнього підсвітлення пам'ятки.	щорічно 2015-2016 рр. 2013-2014 рр.
3	Будинок митрополита	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Поточний ремонт інтер'єрів. Завершення робіт з монтажу обладнання системи вентиляції та кондиціювання. Пусконаладжувальні роботи системи холодопостачання. Облаштування експозиційних приміщень.	щорічно щорічно 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр.

№ п/п	Назва пам'ятки, об'єкта, території заповідника	Заходи з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту і пристосування об'єктів заповідника, благоустрою території заповідника	Орієнтовні строки проведення робіт
4	Трапезна церква	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Ремонтно-реставраційні роботи даху. Ремонтно-реставраційні роботи на фасадах. Модернізація зовнішнього підсвітлення пам'ятки. Пристосування приміщень для розміщення інформаційного центру. Облаштування експозиційних приміщень. Реконструкція системи вентиляції.	щорічно 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр. 2013 р. 2013-2014 рр. 2016-2017 рр.
5	Південна проїзна башта	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Поточний ремонт інтер'єрів. Роботи з відновлення експлуатаційної придатності проїзду у Південній проїзній башті.	щорічно 2013-2014 рр. 2013 р.
6	Брама Заборовського з пристінним корпусом кордегардій	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Пристосування приміщень кордегардії для обслуговування відвідувачів заповідника. Завершення робіт із влаштування системи вентиляції та кондиціонування.	щорічно 2013-2014 рр. 2013-2014 рр.
7	Мури	Поточний ремонт цоколю, покрівлі та фасадів. Гідроізоляція та опорядження фасадів.	щорічно 2013-2015 рр.
8	Бурса	Комплексна реставрація пам'ятки з пристосуванням під виставкові і службові приміщення заповідника.	2015-2018 рр.
9	Братський корпус	Поточний ремонт цоколю, покрівлі та фасадів. Ремонтні роботи в інтер'єрах. Реставрація пам'ятки з пристосуванням під фондосховище.	щорічно 2013-2014 рр. 2013-2015 рр.
10	Консисторія (Хлібня)	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Виконання ремонтних робіт даху Хлібні. Завершення реставрації інтер'єрів консисторії. Пусконаладжувальні роботи системи вентиляції та кондиціонування.	щорічно 2013 р. 2013-2014 рр. 2013-2014 рр.
11	Пристінні келії	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Реставрація з пристосуванням під об'єкти сервісного обслуговування відвідувачів заповідника.	щорічно 2013-2015 рр.

№ п/п	Назва пам'ятки, об'єкта, території заповідника	Заходи з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту і пристосування об'єктів заповідника, благоустрою території заповідника	Орієнтовні строки проведення робіт
12	Будинок єпархіальної училищної ради	Поточний ремонт цоколю, покрівлі та фасадів. Ремонтні роботи в інтер'єрах. Ремонтно-реставраційні роботи фасадів.	щорічно 2013-2015 рр. 2014-2015 рр.
13	Флігель соборний	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Реставрація з пристосуванням під розміщення виставкових приміщень, приміщень для обслуговування відвідувачів і для персоналу заповідника.	щорічно 2013-2015 рр.
14	Флігель бурси	Поточний ремонт приміщень. Реставрація з пристосуванням під розміщення приміщень для персоналу заповідника.	2013 р. 2013-2015 рр.
15	Надвірні служби	Поточний ремонт цоколю та фасадів. Реставрація з пристосуванням під об'єкти сервісного обслуговування відвідувачів заповідника і виставкові приміщення.	щорічно 2013-2015 рр.
16	Господарська будівля (біля флігелю бурси)	Поточний ремонт. Реконструкція.	2013 р. 2014-2015 р.
17	Господарська споруда в південному дворіку (кол. Громадська вбиральня)	Реконструкція під розміщення вбиральні для інвалідів, інформаційного центру для відвідувачів і приміщень для персоналу заповідника.	2014-2015 р.
18	Підземний туалет	Поточний ремонт.	2015-2016 рр.
19	Пристінний корпус	Поточний ремонт.	2017-2018 рр.
20	Гараж біля флігеля бурси	Поточний ремонт.	2015-2018 рр.
21	Трансформаторна підстанція	Встановлення обладнання і пусконаладжувальні роботи.	2013-2014 рр.

№ п/п	Назва пам'ятки, об'єкта, території заповідника	Заходи з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту і пристосування об'єктів заповідника, благоустрою території заповідника	Орієнтовні строки проведення робіт
22	Територія Софійського ансамблю	Встановлення інформаційних стендів, вказівників, охоронних знаків. Археологічні дослідження території. Благоустрій і озеленення території, розміщення МАФ. Впорядкування існуючих зелених насаджень із забезпеченням видового розкриття пам'яток. Завершення реконструкції інженерних мереж на території. Облаштування господарського подвір'я в північній частині території. Роботи з упорядкування митрополичого саду і влаштування аптекарського городу. Влаштування зон відпочинку для відвідувачів. Винесення транзитного газопроводу за межі території Софійського ансамблю. Модернізація системи поверхневого водовідведення на території Софійського ансамблю.	2013-2014 рр. 2013-2020 рр. 2013-2020 рр. 2013-2014 рр. 2013-2015 рр. 2013-2015 рр. 2013-2015 рр. 2014-2015 рр. 2015-2020 рр. 2015-2020 рр.
23	Фундаменти будівлі (митрополичої кухні)	Дослідження і музеєфікація шляхом трасування абрисів фундаментів на денній поверхні засобами благоустрою або озеленення.	2014-2015 рр.
24	Стіна двору митрополита	Дослідження і музеєфікація шляхом трасування абрисів фундаментів на денній поверхні засобами благоустрою або озеленення.	2014-2020 рр.
25	Оборонний мур (стіна) і рів	Дослідження і музеєфікація шляхом трасування абрисів фундаментів на денній поверхні засобами благоустрою або озеленення.	2014-2020 рр.
26	Комплекс підземних споруд у садбі Софійського собору	Дослідження і музеєфікація.	2015-2020 рр.
27	Фундаменти церкви	Консервація і музеєфікація.	2015-2020 рр.

Коригування схеми функціонального зонування території

Концепцією плану організації території необхідно забезпечити умови для презентації (зовнішнього огляду, екскурсійного відвідування) і нормальної експлуатації всіх пам'яток на території заповідника з урахуванням різнопланових умов їх використання. З цією метою пропонується здійснити коригування схеми існуючого функціонального зонування території заповідника в межах ансамблю Софійського собору.

Існуюче функціональне призначення споруд на території Софії Київської є громадським і господарсько-побутовим. Споруди Софійського собору, Трапезної церкви, Хлібні і Будинку митрополита відносяться до музейних об'єктів з екскурсійним відвідуванням, Дзвіниця також є об'єктом з екскурсійним відвідуванням. Будинки єпархіальної училищної ради (корпус № 3), братський корпус, флігель бурси використовуються як адміністративні будівлі заповідника, в яких розміщуються його структурні підрозділи. Будівля бурси використовується як адміністративний будинок Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Для сервісного обслуговування відвідувачів зараз використовується пристінний корпус (продаж сувенірної продукції), частина приміщень дзвіниці (каси). У стадії реставрації перебувають брама Заборовського, пристінні келії, консисторія, передбачається реставрація флігелю соборного. Інші будівлі використовуються як господарські і побутові. Всі археологічні об'єкти на заповідній території знаходяться в законсервованому стані.

Для функціонального зонування території в межах ансамблю споруд Софійського собору пропонується прийняти таку структуру розподілу територій, яка забезпечить оптимальні умови для експлуатації об'єктів заповідника, функціонування його структурних підрозділів, презентації пам'яток і організації обслуговування відвідувачів.

У межах території Софійського ансамблю пропонується виділити такі функціональні зони:

- експозиційна зона;
- зона обслуговування відвідувачів;
- рекреаційна зона;
- науково-адміністративна зона;
- господарська зона.

Експозиційна зона

Як експозиційну зону території ансамблю споруд Софійського собору пропонується визначити:

- центральну її частину з Софійським собором, Трапезною церквою та Будинком митрополита;
- південно-західну частину між Брамою Заборовського і надвірними службами;
- південно-східну частину між Хлібнею та Будинком житловим, де у 1924 – 1931 рр., 1933 – 1934 рр. мешкав і працював Г. М. Косинка (Стрілець).

Також до експозиційної зони пропонується долучити і музеєфікувати такі ділянки археологічних знахідок:

- пам'ятки археології національного значення – фундаменти церкви IX – XIII ст. (Мілеєвська церква) (південно-західний ріг Софійського подвір'я);
- митрополичої кухні (митрополиче подвір'я).

Площа зони становить орієнтовно 2,2 га.

Зона обслуговування відвідувачів

До зони обслуговування відвідувачів відносяться ділянки території заповідника, призначені для інформаційного забезпечення відвідувачів і розміщення об'єктів інфраструктури для обслуговування туристів. До об'єктів інформаційного забезпечення в межах цієї зони належать: інформаційні центри, екскурсійні бюро, каси з продажу квитків. До об'єктів

туристичної інфраструктури в межах цієї зони належать: торгівельні точки з продажу сувенірної і поліграфічної продукції, заклади і пункти громадського харчування, медичний пункт, банкомати та/або пункт обміну валют, громадські вбиральні.

Планом функціонального зонування передбачається влаштування зони обслуговування відвідувачів на ділянках:

- уздовж мурів довкола дзвіниці і пристінного корпусу, де передбачається розташування кас, стенда з картою-схемою території заповідника, автоматів з продажу напоїв, торгівельної точки з літнім відкритим майданчиком і магазину з продажу сувенірів;

- в південно-східній частині території (т. зв. південне подвір'я біля Трапезної церкви, де нині розташовані недіюча громадська вбиральня, а також пристінні келії, які потребують реставрації), де пропонується розміщення вбиральні для інвалідів, інформаційного центру, пункту громадського харчування;

- в північно-західній частині території довкола надвірних служб, де пропонується розміщення галереї сучасної кераміки тощо;

- в північно-східній частині ділянки, де розташована підземна громадська вбиральня;

- в районі Брами Заборовського, де пропонується проведення майстер-класів, продаж сувенірної продукції, точка продажу напоїв і продуктів харчування тощо.

Площа зони становить орієнтовно 0,5 га.

Рекреаційна зона

До рекреаційної зони відносяться ділянки Софійського ансамблю, в межах яких передбачається організація місць відпочинку для дітей і дорослих. До цієї зони включаються озеленені й упорядковані ділянки Софійського подвір'я з відповідним благоустроєм (пішохідні доріжки, альтанка, лави). Пам'ятки природи, що знаходяться на території заповідника, потрапляють до меж рекреаційної зони.

Наявні на цей час ділянки рекреаційного призначення розташовані в південній частині території ансамблю між мурами, Брамою Заборовського, надвірними службами, Будинком митрополита і корпусом № 3 та Хлібнею, в північно-західній частині території між Софійським собором, Братським корпусом і Бурсою, а також в східній частині ділянки між дзвіницею, мурами і собором. Пропонується зберегти існуюче розміщення ділянок рекреаційної зони з певним коригуванням їх меж у зв'язку з пропонованою музеєфікацією археологічних об'єктів і віднесенням цих частин до експозиційної зони. У межах північно-західної частини зони біля надвірних служб передбачається влаштування аптекарського городу. Також пропонується влаштування зони відпочинку для дітей на південній ділянці біля мурів. На ділянці рекреаційної зони між Брамою Заборовського, надвірними службами і Будинком митрополита передбачається благоустрій і озеленення, тематично пов'язані з митрополичим садом, що існував на території Софійського подвір'я.

Площа зони становить орієнтовно 3,1 га.

Науково-адміністративна зона

До науково-адміністративної зони відносяться ділянки Софійського ансамблю, в межах яких розташовані будівлі адміністративного призначення, в яких також розташовані наукові підрозділи заповідника.

До цієї зони належать:

- ділянка адміністративного корпусу № 3 (будинок єпархіальної училищної ради), де знаходиться адміністрація заповідника;

- ділянка Південної башти і консисторії, де знаходяться службові приміщення заповідника;

- ділянка Братського корпусу, де розташовані фонди і службові приміщення заповідника;

- ділянка Бурси, де знаходяться приміщення Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України;

– ділянка корпусу № 10, де передбачається розмістити службові приміщення заповідника.

Площа зони становить орієнтовно 1,1 га.

Господарська зона

До господарської зони відноситься ділянка в північній частині території заповідника за Бурсою, в межах якої розташовані господарські та технічні будівлі і споруди (ТП, гараж, складські споруди) і передбачається влаштування місць паркування автотранспорту та службової техніки.

Площа зони становить орієнтовно 0,3 га.

Коригування функціонального призначення будівель

Для вдосконалення роботи заповідника і покращення обслуговування його відвідувачів пропонується внести деякі зміни щодо функціонального використання будівель на території Софійського ансамблю. Передбачається залишити без змін призначення таких будівель, як Софійський собор, Дзвіниця, Трапезна церква, Хлібня і Будинок митрополита, які за переважуючою функцією належать до музейних об'єктів з екскурсійним відвідуванням, а також таких будівель, як будинок єпархіальної училищної ради (корпус № 3), флігель бурси використовуються як адміністративні будівлі заповідника, в яких розміщуються його структурні підрозділи. Для обслуговування відвідувачів використовується пристінний корпус. Будівлю Консисторії передбачається використовувати для розміщення адміністративних приміщень. Будівля Бурси має багатофункціональне призначення у зв'язку з розміщенням там як адміністративних приміщень, так і музейно-експозиційних (Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України). Будівлям Братського корпусу, корпусу № 2, Брами Заборовського і надвірним службам пропонується надати багатофункціональне призначення у зв'язку з розміщенням там кількох різних за своїм призначенням приміщень (адміністративних і експозиційних ("відкриті фонди") в Братському корпусі, експозиційних (виставкових) приміщень і приміщень для сервісного обслуговування відвідувачів у Брамі Заборовського, корпусі № 2 і надвірних службах. Також пропонується сервісне функціональне призначення таких будівель, як пристінні келії і будівля колишньої громадської вбиральні. Інші будівлі використовуються як господарські і побутові.

Розміщення інформаційного обладнання на території

З метою вдосконалення системи інформаційного забезпечення відвідувачів на території Софійського ансамблю пропонується встановити різні види інформаційного обладнання: лайт-бокс, інформаційні стенди стаціонарні і пересувні, банери, покажчики тощо. Інформування передбачається трьома мовами: українською, російською і англійською.

Біля дзвіниці в районі центрального входу з боку Софійської площі пропонується розміщення стенду зі стислою інформацією про ансамбль споруд Софійського собору. В арковому проїзді дзвіниці в районі касових вузлів передбачається розміщення стендів з розкладом роботи заповідника, правилами відвідування його території, інформацією про вартість квитків і екскурсійного обслуговування, афішами виставок і заходів в заповіднику тощо. Між Дзвіницею і Трапезною розміщується лайт-бокс з картою-схемою території ансамблю споруд Софійського собору. Поруч з основними пам'ятками ансамблю (Софійський собор, Трапезна, Дзвіниця, Будинок митрополита, Бурса, Братський корпус, Консисторія (Хлібня), Брама Заборовського, археологічні об'єкти) пропонується розміщення інформаційних стендів зі стислими відомостями про кожен об'єкт культурної спадщини. На території ансамблю пропонується встановлення покажчиків, що будуть проводити відвідувачів до основних експозиційних і адміністративних об'єктів та об'єктів обслуговування, таких як інфо-центр, громадська вбиральня тощо. На глухому західному торці корпусу № 2 також

пропонується розміщення інформаційних банерів. З боку вулиці Володимирської в районі в'їзду пропонується розміщення банерів з інформацією про виставки в заповіднику.

Крім того, передбачається розміщення дорожовказів поза межами території заповідника в межах центральної частини Києва, а в перспективі – і на всій території міста і області, які провадять відвідувача до Софійського ансамблю.

Організація руху транспорту і пішоходів,

організація місць паркування автотранспорту в межах території Софійського ансамблю

Умови охорони об'єктів культурної спадщини в межах Софійського ансамблю, а саме захист від вібрацій і динамічних навантажень, передбачають виключення руху транзитного транспорту по території і локалізацію на окремих ділянках руху службового транспорту. До переліку транспортних засобів, яким дозволяється рух по території заповідника, відносяться службові, пожежні автомобілі, автомобілі співробітників, прибиральна спецтехніка, автотранспорт, що обслуговує заходи на території заповідника. Проїзд автотранспорту передбачається по проїздах з твердим або гравійним покриттям.

Заїзди на територію передбачаються з боку вулиці Володимирської через арковий проїзд в Південній проїзній башті і з боку Софійської площі від Рильського провулку через територію домоволодіння на вулиці Володимирській, 20 – 22 через брами біля громадської вбиральні і біля Бурси. Передбачається обмежене використання брами біля вбиральні навпроти собору (у виняткових випадках лише для заїзду спецтехніки і пожежних машин).

При заїзді від вулиці Володимирської через Південну башту передбачається кільцевий рух автотранспорту з розворотом в районі південного двору і виїздом через ту саму зону.

При заїзді від Софійської площі передбачається кільцевий рух автотранспорту з розворотом у північному подвір'ї за Бурсою і виїздом через ту ж саму зону.

Паркування службового автотранспорту передбачається на ділянках у південному (до 5 маш./місць) і північному (до 10 маш./місць) подвір'ях, а також в гаражі (2 маш./місця) біля Бурси і корпусу № 10. Паркування спецтехніки передбачається лише у північному подвір'ї.

Паркування туристичного автотранспорту в межах території заповідника є неможливим через брак місця для паркування і розвороту автобусів, малу висоту і габарити аркового проїзду Південної башти і неможливість інтенсивного використання проїзду по території сусідніх домоволодінь.

Рух пішоходів в межах території Софійського ансамблю

Рух пішоходів в межах території Софійського ансамблю передбачається по проїздах і пішохідних доріжках в усіх напрямках. Можливе обмеження руху відвідувачів в районі господарської зони шляхом встановлення огорожі.

Пропонується опрацювати питання про можливість відкрити пішохідний прохід через Брамку Заборовського з боку провулку Георгіївського.

Можлива організація пішохідного зв'язку від Дзвіниці до пристінних келій в південному подвір'ї шляхом влаштування проходу в стіні між Трапезною і мурами.

Перспективи розвитку туристичної інфраструктури заповідника і коригування схеми туристичних маршрутів

Після проведення аналізу щодо туристично-екскурсійної діяльності заповідника авторами роботи було запропоновано організацію двох додаткових екскурсійних маршрутів.

Екскурсійний маршрут № 1 – оглядова екскурсія по території Софійського подвір'я.

Маршрут передбачає ознайомлення відвідувачів із Софійським собором та монастирськими спорудами XVIII ст.: Дзвіницею, Будинком митрополита, Брамою Заборовського,

Бурсою, Трапезною церквою, Консисторією (Хлібнею), Південною проїзною баштою, Братським корпусом та Мурами, а також з історією забудови колишнього монастиря, особливостями функціонального зонування його території та об'ємно-просторової композиції.

До складу екскурсії повинен увійти огляд археологічних об'єктів, зокрема трасування фундаментів: церкви IX – XIII ст. (так званої Мілеєвської), митрополичої кухні XVIII ст., стіни двору митрополита та оборонного муру (стіни) XI – XIII ст.

Також маршрут передбачає знайомство з зеленими насадженнями на території ансамблю.

Зазначений маршрут може поєднуватися з музейними об'єктами Заповідника: Софійським собором, Дзвіницею, Трапезною церквою, Будинком митрополита.

Екскурсійний маршрут № 2 – екскурсія, присвячена історії монастирських садів з середньовіччя до нинішніх часів.

Маршрут передбачає ознайомлення відвідувачів з такими аспектами розвитку території:

- історія створення монастирського саду;
- використання рослин монахами для богослужбових та господарських цілей;
- аптекарські городи в монастирях – асортимент рослин та їх використання;
- монастирі – перші центри інтродукції рослин;
- використання елементів декоративного орнаментального оздоблення собору для створення сучасних клумб на території заповідника;
- запровадження сучасних екологічних методів для оздоровлення та лікування насаджень на території;
- вікові дерева на території заповідника;
- розширення видового складу рослин як засіб досягнення екологічного балансу території та підтримання біорозмаїття;
- екологічні проблеми історичного монастирського середовища в сучасному жорсткому урбаністичному оточенні та шляхи їх вирішення.

3.9. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПІД'ЇЗНИХ ШЛЯХІВ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В МЕЖАХ ОХОРОННОЇ (БУФЕРНОЇ) ЗОНИ ОБ'ЄКТІВ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ

У межах охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору (затвердженої наказом Міністерства культури і туризму України від 23 грудня 2005 р. № 1076) станом на вересень 2012 р. на державному обліку перебуває 363 пам'ятки та об'єкти культурної спадщини, з них 30 – національного значення, 168 – місцевого значення, 165 – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

Традиційну забудову охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору визначає містобудівна розпланувально-просторова структура, що почала формуватися ще за часів Київської Русі. Значну територію буферної зони займає історична міська забудова другої половини XIX – початку XX ст. Значущість цієї частини міста зумовлена збереженою середньовічною розпланувальною структурою і характерними типами житлових будівель, що формувалися протягом століть. Традиційна забудова в межах буферної зони Софії Київської як частини загальноміського центру має важливе значення для формування усього міського середовища. Ця забудова відображає як еволюцію архітектури, так і сучасність, що є характерним для Києва. Вона складається з елементів, що визначають її характер: візуальні зв'язки, топографія, рослинність, елементи інфраструктури, особливості будівельної техніки тощо. Однією з особливостей цієї забудови є система взаємозв'язків з ансамблем споруд Софійського собору. У цій системі ансамбль Софійського собору є центром, своєрідним історичним

ядром, містобудівною домінантою. Ансамбль споруд Софійського собору є просторовим орієнтиром, що визначає особливості історичного середовища Старокиївської частини міста.

Зважаючи на вищевикладене, для збереження об'єкта Всесвітньої спадщини, пам'яток і об'єктів культурної спадщини, розташованих у межах його охоронної (буферної) зони, збереження характеру традиційної забудови, створення розвиненої туристичної інфраструктури, в перспективі доцільно розробити "Проект регенерації буферної зони ансамблю споруд Софійського собору". Виконання цього проекту передбачає проведення детального дослідження близько 2000 будівель, малих архітектурних форм, елементів існуючої інфраструктури, території зелених насаджень, напрацювання відповідних пропозицій щодо розроблення і впровадження нових комплексних заходів та методів у плануванні і проведенні робіт з реставрації, регенерації історичної частини Києва в межах охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору.

На етапі розроблення Концепції плану організації території Національного заповідника "Софія Київська" в межах території охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору пропонується визначити кілька різних за основним функціональним призначенням та характером використання зон.

Експозиційно-рекреаційна зона

До експозиційно-рекреаційної зони відноситься територія ансамблю споруд Софійського собору, на якій зосереджуються експозиційні об'єкти та маршрути, зони рекреації, адміністративні приміщення та господарські майданчики, а також територія ділянок пам'яток архітектури національного значення, що входять до складу Національного заповідника "Софія Київська", а саме: унікальна оборонна пам'ятка часів Київської Русі – Золоті ворота (1037) і Андріївська церква (1747 – 1753).

У межах буферної зони заповідника розташовані музейні установи – Національний музей історії України, який за кількістю і значенням колекцій є одним із провідних музеїв нашої країни, літературно-меморіальний будинок – музей Тараса Шевченка (пров. Шевченка, 8а) і комплекс Михайлівського Золотоверхого монастиря з відбудованим наприкінці ХХ ст. Михайлівським собором, центральна частина якого оздоблена копіями знятих зі стін мозаїк і фресок й монументальними розписами, стилізованими під давньоруський живопис. Зазначені об'єкти разом з прилеглими до них територіями, на яких розташовані інші елементи туристичної інфраструктури і ділянки зелених насаджень, запропоновано включити до складу експозиційно-рекреаційної зони.

До зазначеної зони також варто включити ділянки, на яких розташовані пам'ятки археології: фундаменти і залишки стін ротонди ХІІ – першої половини ХІІІ ст. по вулиці Володимирській, 3 і фундаменти церкви Федорівського монастиря 1129 р. по вулиці Володимирській, 7 – 9. На цій території пропонується проведення робіт із загального благоустрою, облаштування місць для огляду пам'яток та відпочинку.

Зона функціональної адаптації та пристосування об'єктів культурної спадщини

Історичну забудову вулиць Володимирської, Ярославів Вал, Великої Житомирської, Малої Житомирської, розташованих у межах території охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору, характеризує значна концентрація пам'яток, що визначають особливості традиційного характеру середовища охоронної (буферної) зони. Із загальної кількості пам'яток, розташованих у межах охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору, умовно можна виділити пам'ятки історії, пов'язані з видатними особистостями (вул. Ярославів Вал, 15б, де на початку ХХ ст. проживав І. І. Сікорський; Ярославів Вал, 1 – будинок М. Підгорського (замок Барона); вул. Мала Житомирська, 14 – садиба Олександра Мурашка; у будинку по вул. Велика Житомирська, 8/14 у ХХ ст. проживали видатні діячі науки, культури, мистецтва) тощо. З метою збереження зазначених пам'яток

можуть бути запропоновані найбільш доцільні форми їх функціональної адаптації, наприклад створення музеїв у меморіальних помешканнях. Збереження будівель-пам'яток у статусі музею надасть можливість експонувати саму пам'ятку, яка стане частиною експозиційного показу і може бути включена до екскурсійного маршруту. Після проведення низки відповідних заходів приміщення нижніх поверхів історичних будівель можуть бути пристосовані для розміщення закладів громадського харчування (тематичних кафе, ресторанів), магазинів з продажу сувенірної продукції, виставок, галерей тощо.

Також у межах охоронної (буферної) зони заповідника було визначено **об'єкти з високим туристично-екскурсійним потенціалом** – пам'ятки архітектури, що зберегли цінні інтер'єри: №№ 13, 23, 28, 32, 40/2 по вулиці В. Житомирська; вулиця Володимирська, 20; вулиця О. Гончара, 33; №№ 1, 4, 14, 16 по вулиці Ярославів Вал. Зазначені об'єкти можуть бути включені до екскурсійних маршрутів.

Зона адміністративної і громадської забудови

До зони адміністративної і громадської забудови віднесено ділянки, на яких розташовуються громадські та адміністративні будівлі, установи тощо.

Території Софійської та Михайлівської площ, що формують візуальний зв'язок важливих історичних домінант, – Софійської і Михайлівської дзвіниць – можуть бути запропоновані для проведення масових заходів (концертів, фестивалів).

Зона житлової забудови

До зазначеної зони віднесено території загального користування, існуючих і запроектованих жилих будинків.

Рекреаційна зона (зона зелених насаджень)

До зазначеної зони відносяться території в межах охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору, що мають зелені насадження паркового характеру з пішохідними доріжками і відповідно облаштованими місцями для відпочинку, а саме: зона зелених насаджень Володимирської гори, схилів Старокиївської гори, низка скверів уздовж Володимирського провулку, Золотоворітський сквер на перетині вулиць Володимирської та Прорізної, сквер на Львівській площі та ін.

Також, зважаючи на постійне зростання відвідувачів Національного заповідника "Софія Київська", музейних та інших громадських установ, розташованих у межах охоронної (буферної) зони, доцільно розмістити додаткові громадські вбиральні на візуально ізольованих ділянках у межах зазначеної зони.

Організація руху транспорту, під'їзних шляхів та автостоянок

Аналізуючи існуючу ситуацію, можна констатувати, що кількість і місця розташування автостоянок туристичного транспорту, а також місця висадки відвідувачів не задовольняють потреб Національного заповідника "Софія Київська", що негативно позначається на його діяльності. Питання руху автотранспорту і паркування є проблемою, на вирішення якої буде спрямовано окремі пункти Плану організації території заповідника.

Основний рух транзитного транспорту, який постійно зростає, в межах охоронної (буферної) зони Національного заповідника "Софія Київська" здійснюється по вулицях Володимирській, Великій Житомирській, Михайлівській, Володимирському проїзду.

Зважаючи на велику кількість відвідувачів заповідника та інших музейних і громадських установ, при подальшому розробленні Плану організації території Національного заповідника "Софія Київська" пропонується розглянути можливість зменшення транспортно-навантаження на вищезгадані вулиці, принаймні на ділянках, що увійшли до складу запропонованої експозиційно-рекреаційної зони.

Паркування туристичного автотранспорту пропонується здійснювати в межах охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору. Зараз висадка туристів та екскурсантів здійснюється на розі вулиць Володимирської і Десятинної та на вулиці Володимирській між вулицями Софійською та Ірининською. Пропонується влаштувати кілька додаткових зон висадки пасажирів і паркування туристичного автотранспорту в межах Михайлівської і Львівської площ, в районі Золотих воріт, а після ліквідації стихійного несанкціонованого паркування приватного автотранспорту під мурами Софійського ансамблю – в межах Софійської площі в районі Рильського провулку.

3.10. ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ТА АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та нормативні документи

1. Закон України "Про охорону культурної спадщини" (від 08.06.2000 р., зі змінами і доповненнями). – ВВР. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
2. Закон України "Про охорону археологічної спадщини" (від 18.03.2004 р., зі змінами і доповненнями). – ВВР. – 2004. – № 26. – Ст. 361.
3. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" (від 16.06.1991 р., із змінами). – ВВР. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
4. Закони України "Про архітектурну діяльність" (від 20.05.1999 р. в редакції від 19.01.2006 р.). – ВВР. – 2006. – № 22. – Ст. 184.
5. Закон України "Про столицю України – місто-герой Київ" (1999 р., зі змінами і доповненнями). – ВВР. – 1999. – № 11. – Ст. 29.
6. Земельний кодекс України (від 25.10.2001 р., зі змінами і доповненнями). – ВВР. – 2002. – № 3 – 4. – Ст. 27.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Списку історичних населених місць України" (від 26.07.2001 р. № 878).
8. Постанова Кабінету Міністрів України № 318 від 13.03.2002 р. "Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць".
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. № 928 "Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України".
10. Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р., № 1760).
11. Концепція сталого розвитку населених пунктів, схвалена постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV.
12. Генеральний план м. Києва, затверджений рішенням Київської міської ради від 28.03.2002 р. № 370/1804.
13. Межі історико-культурних заповідників і зон охорони пам'яток історії та культури м. Києва (рішення виконкому Київської міської ради народних депутатів від 16.07.1979 р. № 920; від 10.10.1988 р. № 976; розпорядження Київської міськдержадміністрації від 16.05.2002 р. № 979).
14. Розпорядження Київської міськдержадміністрації "Про захист історико-культурного середовища та припинення хаотичної забудови історичної частини м. Києва" від 12.05.2006 р. № 817.
15. Наказ Головного Управління охорони культурної спадщини Київської міськдержадміністрації "Про державну реєстрацію об'єктів культурної спадщини м. Києва, включених до Зводу пам'яток історії та культури України" від 25.09.2006 р. № 53.
16. ДБН 360-92** "Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень". – К.: Держбуд України, 2002.
17. ДБН В.3.2-1-2004 "Реконструкція, ремонт, реставрація об'єктів невиробничої сфери. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини". – К.: Держбуд України, 2005.
18. ДБН Б.2.2-2-2008 "Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування". – К.: Мінрегіонбуд України, 2008. ДБН Б.2.2-3-2012 "Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження історико-архітектурних опорних планів, спеціальної науково-проектної документації для визначення історичних ареалів населених місць України" – К.: Мінрегіонбуд України, 2012.

Список літератури

1. Алферова Г. В. Киев во второй половине XVII века / Г. В. Алферова, В. А. Харламов. – К.: Наукова думка, 1982.
2. Археологічні дослідження стародавнього Києва: Збірник статей. – К.: Наукова думка, 1976.
3. Археологія Києва. Дослідження і матеріали. – К., 1979.
4. Архипова Е. И. Резной камень в архитектуре древнего Киева (конец X – первая половина XIII вв.) / Е. И. Архипова. – К., 2005.
5. Архитектура Киева: Сборник / КиевЗНИИЭП; [Редкол.: В. Дахно и др.] – К.: КиевЗНИИЭП, 1982. – 116 с.
6. Архітектурні пам'ятки: Зб. наук. праць / За ред. С. Грабовського. – К.: Вид-во Акад. архіт. УРСР, 1950. – 124 с.
7. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева / Ю. С. Асеев. – К., 1982.
8. Асеев Ю. С. Древний Киев (X – XVII вв.) / Ю. С. Асеев. – М.: Изд-во лит-ры по строительству и архитектуре, 1956. – 109 с.
9. Ачкасова В. Н. Софійський заповідник у Києві: фотопутівник / В. Н. Ачкасова, І. Ф. Тоцька. – К., 1986.
10. Берлинський М. Ф. Історія міста Києва / М. Ф. Берлинський. – К.: Наукова думка, 1991. – (Репринтне видання).
11. Бобровський Т. А. Підземні споруди Києва від найдавніших часів до середини XIX ст. (спелео-археологічний нарис) / Т. А. Бобровський. – К., 2007.
12. Богусевич В. А. Споруда XI ст. у дворі київського митрополита / В. А. Богусевич // Археологія. – 1961. – Т. XIII.
13. Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии с присокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное / Е. Болховитинов. – К., 1825.
14. Болховітінов Є., митр. Вибрані праці з історії Києва / Є. Болховітінов. – К., 1995.
15. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Гійом Левассер де Боплан // Жовтень. – 1981. – № 4.
16. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України / В. Вечерський. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.
17. Вечерський В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць / В. Вечерський. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.
18. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI – XVII вв.) / С. А. Высоцкий. – К., 1976.
19. Географическое описание Киева, сочиненное киевского гарнизона порутчиком В. Новгородцевым // Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К., 1989.
20. Древний план города Киева 1638 года / Изд. Б. Ханенко. – К.: Тип. С. Кульженко, 1896. – 8 с.
21. Захарченко М. Киев тепер и прежде / М. Захарченко. – К.: Видавництво Кульженко, 1888.
22. Звід пам'яток історії та культури України: енцикл. вид. у 28 т. Кн. 1: Київ, ч. 1, А-Л / Ред.: В. Смолій [та ін.]; редкол. тому: відп. ред. П. Тронько [та ін.]; упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Л. Федорова. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1999. – 584 с.
23. Звід пам'яток історії та культури України: енцикл. вид. у 28 т. Кн. 1: Київ, ч. 2, М-С / Ред.: В. Смолій [та ін.]; редкол. тому: відп. ред. П. Тронько [та ін.]; упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Л. Федорова. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1999. – С. 585 – 1213.

24. Звіряка А. Культурний ландшафт у формуванні території м. Києва / А. Звіряка // Регіональна історія України: Збірник наукових статей / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. Я. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 4. – С. 227 – 236.
25. Звіряка А. Ландшафтні особливості м. Києва / А. Звіряка // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – К.: Фенікс, 2008. – Вип. 4. – С. 99 – 110.
26. Звіряка А. Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра як ландшафтна пам'ятка / А. Звіряка, В. Вечерський // Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. – К.: Фенікс, 2010. – Вип. 5. – С. 198 – 235.
27. Зельницький О. Старі плани Києва і Київщини / О. Зельницький // Україна. – 1926. – № 2/3.
28. Зорин А. Киев X – XIII веков. Карта-реконструкция / А. Зорин, А. Кутовой, В. Розенберг. – К., 1972.
29. Івакін Г. До історичної топографії пізньосередньовічного Києва / Г. Івакін // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К., 1976.
30. Івакін Г. Ю. Звіт про археологічні дослідження в північній частині Митрополичого корпусу в заповіднику "Софія Київська" / Г. Ю. Івакін, М. М. Ієвлев, А. О. Козловський. – К., 2007.
31. Івакін Г. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. / Г. Івакін. – К.: Ін-т археол. НАН України, 1996. – С. 42 – 108.
32. Ивакин Г. Киев в XIII – XV веках / Г. Ивакин. – К.: Наукова думка, 1982. – 104 с.
33. Івакін Г. Оповіді про стародавній Київ / Г. Івакін. – К., 1982.
34. Івакін Г. Про кам'яну архітектуру пізньосередньовічного Києва / Г. Івакін // Археологія Києва. – К., 1979.
35. Игнаткин И. История планировки и застройки Киева в начале XIX в.: автореф. дис. ... канд. арх. / И. Игнаткин. – К., 1962.
36. Капінус Н. В. Особливості відтворення насаджень на історичній території ансамблю Софійського Собору в Києві / Н. В. Капінус // Бюлетень Державного Нікітського ботанічного саду. – 2011. – Вип. 102. – С. 37 – 41.
37. Капінус Н. В. Формування насаджень на історичних монастирських територіях Києва / Н. В. Капінус // Матеріали III міжнародної конференції "Ландшафтна архітектура в ботанічних садах і дендропарках", 8 – 11 червня 2011 р.: Тези доповідей. – К., 2011. – С. 325 – 330.
38. Каргер М. К. Древний Киев / М. К. Каргер. – М.-Л., 1961. – Т. 2.
39. Кілессо Т. С. Формування архітектури Києва другої половини XVIII століття: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. арх-ри / Т. С. Кілессо // УАМ. – К., 1996. – 19 с.
40. Копыстенский З. Палинодия или книга обороны / З. Копыстенский // Русская историческая библиотека. – СПб., 1878. – Т. IV. – Кн. 1.
41. Краткое описание Киево-Софийского собора и монастыря. – К., 1825.
42. Кресальний М. Й. Софійський заповідник у Києві: Архітектурно-історичний нарис / М. Й. Кресальний. – К., 1960.
43. Крізь віки. Київ в образотворчому мистецтві XII – XX століть / Автори-упор. Ю. В. Бєлічко, В. П. Підгора. – К.: Мистецтво, 1982.
44. Культурне будівництво в Українській РСР. Т. 2. – К.: Держполітвидав УРСР, 1961.
45. Кушнір А. І. Декоративні насадження на території Національного заповідника "Софія Київська" та шляхи їх оптимізації / А. І. Кушнір // Аграрна наука і освіта. – К., 2007. – Т. 8. – № 1 – 2.
46. Кушнір А. І. Етапи формування насаджень на території Національного заповідника "Софія Київська" та шляхи їх реконструкції / А. І. Кушнір, Н. В. Капінус // Науковий вісник НУБіП. – 2009. – № 135. – С. 310 – 318.
47. Кушнір А. І. Знамениті та історичні дерева України: перші підсумки вивчення / А. І. Кушнір, І. П. Сіренко, А. І. Юхимець // Ойкумена. Український екологічний вісник. – 1995. – № 1 – 2.

48. Лебединцев П. Г. Киев за 60 лет перед сим / П. Г. Лебединцев // Труды Киевской духовной академии. Кн. I. – К., 1909.
49. Лебединцев П. Г. Описание Киево-Софийского кафедрального собора / П. Г. Лебединцев. – К., 1882.
50. Летопись по Ипатьевскому списку // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1908. – Т. 2.
51. Липа О.Л. Дендрологія з основами акліматизації / О. Л. Липа. – К.: Вища школа, 1977.
52. Лихачев Д. С. Поэзия садов: К семантике садово-парковых стилей / Д. С. Лихачев. – Л.: Наука, 1982.
53. Логвин Г. Н. Собор Святої Софії в Києві: Книга-альбом / Г. Н. Логвин. – К.: Мистецтво, 2001.
54. Лукомский Г. К. Киев / Г. К. Лукомский / Т. 1: Памятники церковной и гражданской архитектуры Киева X – XIX века. – Мюнхен, 1923.
55. Ляскоронський В. Розкопи на подвір'ї Софійського собору в Києві. Осінь 1925 р. / В. Ляскоронський // Коротке повідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925. – К., 1926.
56. Милеев Д. В. Вновь открытая церковь XI в. в Киеве и положение исследований в связи с новыми застройками города / Д. В. Милеев // Труды IV съезда русских зодчих в СПб. (1911). – СПб., 1911.
57. Милеев Д. В. О результатах раскопок в усадьбе Киево-Софийского собора митрополитанского дома / Д. В. Милеев // ИАК. Прибавление к вып. 39. – СПб., 1911.
58. Мовчан І. І. Дослідження "граду Ярослава" стародавнього Києва / І. І. Мовчан, Я. Є. Боровський, С. І. Климовський // Археологічні відкриття в Україні. 1999 – 2000 рр. – К., 2001.
59. Мовчанівський Ф. Н. [Т. М.] Археологічні розкопки в Софійському історико-культурному заповіднику за 1936 рік. Щоденник / Ф. Н. [Т. М.] Мовчанівський // Науковий архів Національного заповідника "Софія Київська". НА-927/3.
60. Моргілевський І. В. Київська Софія в світлі нових спостережень / І. В. Моргілевський // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. – К., 1926. – С. 22.
61. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917 – 1941 рр. / О. Нестуля. – К, 1995.
62. Нефедов В.А. Ландшафтный дизайн и устойчивость среды / В. А. Нефедов. – СПб., 2002.
63. Никитенко М. М. Новые данные о кирпичной ограде XVIII века Софийского монастыря / М. М. Никитенко // Могилянські читання 2007: 36. наук. праць НКПІКЗ. – К., 2008.
64. Никитенко М. М. Ограда подворья Софии Киевской / М. М. Никитенко // Могилянські читання 2005: 36. наук. праць НКПІКЗ. – К., 2006.
65. Нікітенко Н. М. Під покровом Святої Софії: Некрополь Софійського собору в Києві / Н. М. Никитенко. – К.: Український центр біографічної некрополістики, 2000.
66. Образы Киева середины XIX в.: Альбом рисунков К. Мазера 1851 г.
67. Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К., 1989.
68. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Вид-во "АртЕк", 2002.
69. Петров Н. И. Киев, его святыни и памятники / Н. И. Петров. – К., 1896.
70. Повесть временных лет. – М., Л., 1950. – Ч. 1.
71. Повстенко О. Катедра св. Софії у Києві / О. Повстенко. – Нью-Йорк, 1954.
72. Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – початку XX століття / О. Попельницька. – К.: ВД "Стилос", 2003.
73. Похилевич Л. Монастыри и церкви Киева / Л. Похилевич. – К., 1865.

74. Преловська І. М. Документальні джерела з історії передумов і обставин організації Софійського державного архітектурно-історичного музею-заповідника у 1934 – 1941 рр. / І. М. Преловська // Софійські читання. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції "Духовний потенціал та історичний контекст християнського мистецтва" (Київ, 28 – 29 травня 2009 р.). – К.: ТОВ "Горобець", 2010.
75. Русская архитектура X – XIII вв.: Каталог / П. А. Раппопорт // САИ ЕІ-47. – Л., 1982.
76. Росписной список г. Киева 1700 г. Сообщил П. Лебединцев. – К., 1892.
77. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874.
78. Сердюк О. Деякі особливості планування розвитку території Києва ХІХ – початку ХХ ст. / О. Сердюк // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – К.: Фенікс, 2007. – Вип. 3. – С. 68 – 76.
79. Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века / Я. И. Смирнов // Тр. XIII Археологического съезда в Екатеринославе (1905). – М., 1908.
80. Софийская первая летопись // Полное собрание русских летописей. – Л., 1925. – Т. V. – Вып. 1.
81. Толочко П. П. Историческая топография стародавнього Києва / П. П. Толочко. – К., 1972.
82. Толочко П. П. Ярослав Мудрый / П. П. Толочко. – К., 2011.
83. Тоцкая И. Ф. Отчет об археологических исследованиях на территории Софийского заповедника в Киеве. 1975 г. / И. Ф. Тоцкая. – К., 1975.
84. Тоцька І. Ф. Про підземні ходи на подвір'ї Софії Київської / І. Ф. Тоцька // Нові дослідження пам'яток козацької доби: 36. наук. статей. – К., 2006. – Вип. 15.
85. Труш І. Життя будівель на території Софійського собору в ХІХ – на початку ХХ ст. / І. Труш // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. Тези наукової конференції Національного заповідника "Софія Київська". – К., 1996.
86. Успенская Н. Д. Формирование зеленых насаждений при памятниках Древней Руси / Н. Д. Успенская, Ю. А. Клименко, С. И. Кузнецов, И. А. Давыденко. – К.: Наук. думка, 1991.
87. Хойновский И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси / И. А. Хойновский. – К., 1896.
88. Шамраєва А. М. Нові відкриття в ансамблі Софійського собору в Києві / А. М. Шамраєва // Вісник інституту "УкрНДІпроектреставрація". – К.: Інститут "УкрНДІпроектреставрація", 2006. – № 5 – 6.
89. Щітківський І. До історії забудовання м. Києва на початку ХІХ сторіччя / І. Щітківський // Київські збірники історії й археології, побуту і мистецтва. – К., 1930.

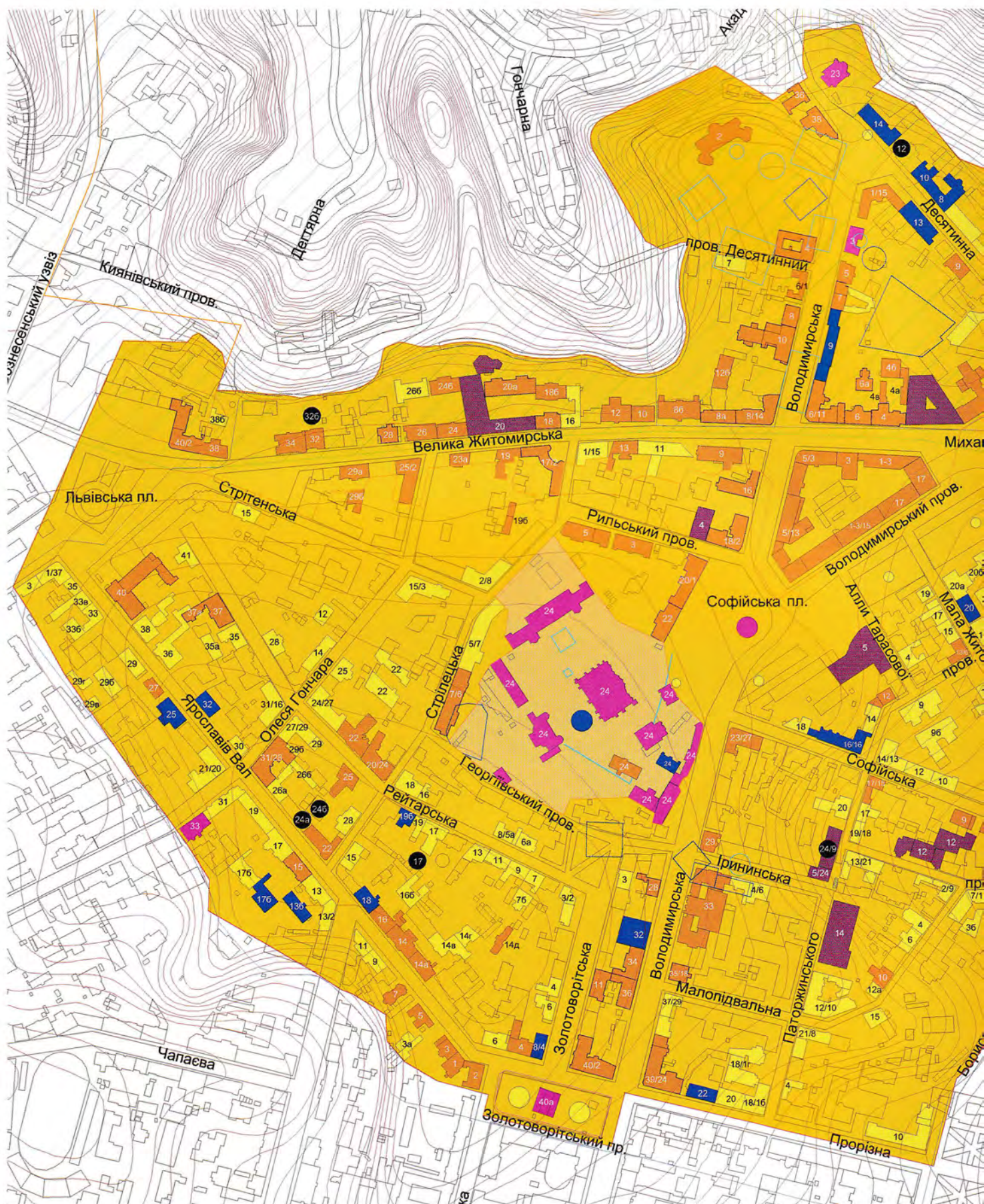
Архівні джерела

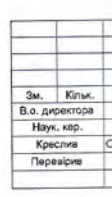
1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 1, оп. 296, спр. 10641.
2. ДАКО, ф. 1542, оп. 1, спр. 597.
3. Там само, спр. 28.
4. Державний архів міста Києва (далі – ДАК), ф. 17, оп. 6, спр. 7.
5. ДАК, ф. 163, оп. 41, спр. 134.
6. Там само, спр. 2300, арк. 2.
7. ДАК, ф. 163, оп. 7, спр. 750.
8. Там само, спр. 6.
9. Там само, спр. 7.
10. Там само, спр. 8.
11. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України), ф. 193, оп. 1, спр. 90.
12. ЦДІА України, ф. 127, оп. 834, спр. 364.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 4906, оп. 1, спр. 21, арк. 26 – 28.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та органів управління України (ЦГАВОВ України), ф. 4906, оп. 1, спр. 21, арк. 26 – 28.
15. Архів НЗ "Софія Київська, НАДР 418, 931.
16. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), Санкт-Петербург, ф. 2, оп. 132, спр. 1.
17. РГИА, ф. 1293, оп. 166, спр. 8.

Список скорочень

- РГАВМФ – Российский государственный архив военно-морского флота, Санкт-Петербург.
РГИА – Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург.
РГВИА – Российский государственный военно-исторический архив, Москва.
ЦДІАУ – Центральний державний історичний архів України.
ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
ДАК – Державний архів міста Києва.
ДАКО – Держаний архів Київської області.

Історико-архітектурний опорний
план ансамблю споруд
Софійського собору та його
охоронної (буферної) зони
М 1:2000

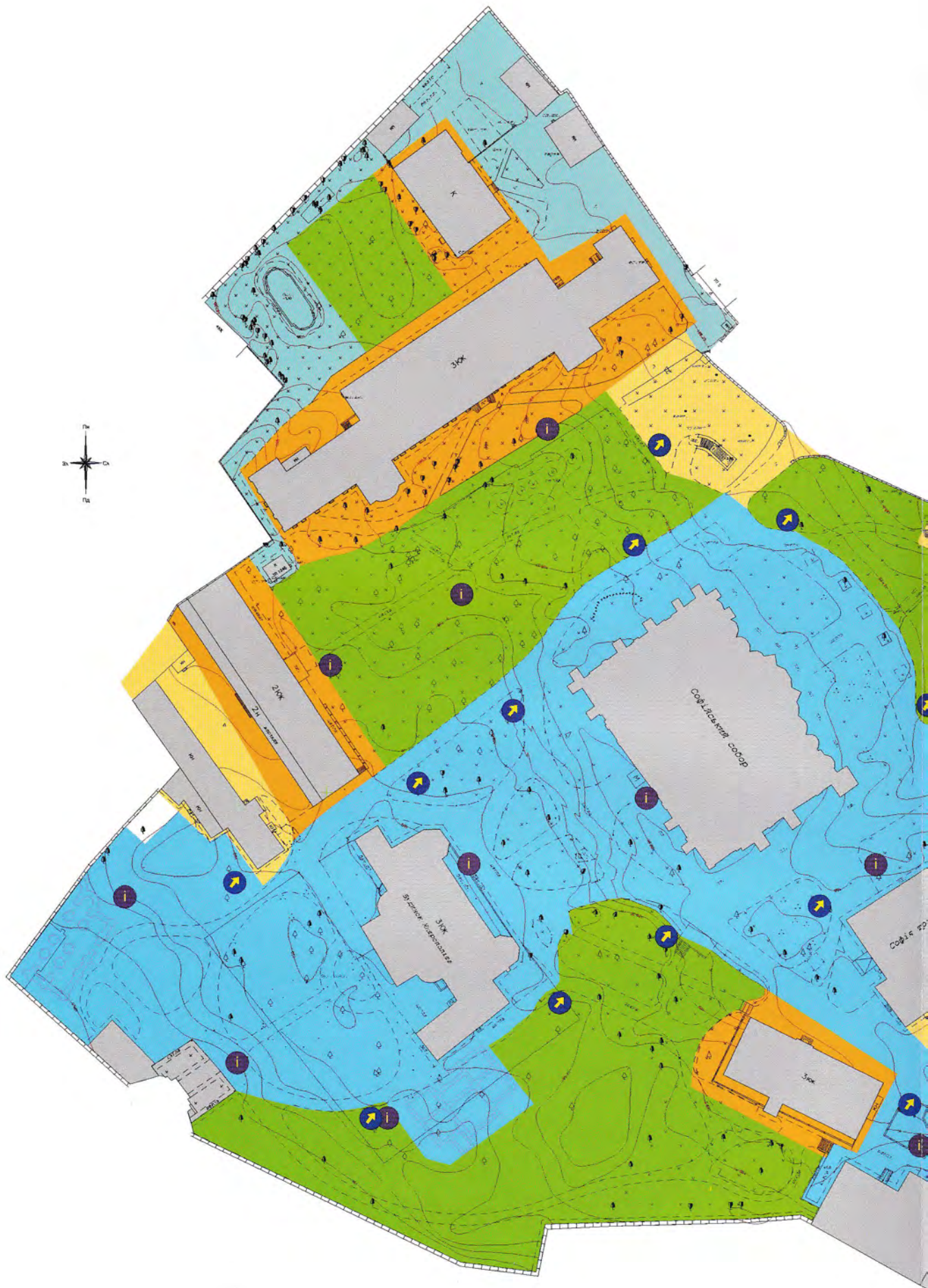
Умовні позначення

- Пам'ятка архітектури національного значення
- Пам'ятка архітектури, історії національного значення
- Пам'ятка історії національного значення
- Пам'ятка археології національного значення
- Пам'ятка архітектури місцевого значення
- Пам'ятка містобудування місцевого значення
- Пам'ятка архітектури, історії місцевого значення
- Пам'ятка історії місцевого значення
- Пам'ятка археології місцевого значення
- Пам'ятка архітектури, науки і техніки місцевого значення
- Пам'ятка монументального мистецтва національного значення
- Пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення
- Пам'ятка історії місцевого значення (пам'ятник, монумент)
- Пам'ятка ландшафту місцевого значення
- Щойно виявлений об'єкт культурної спадщини
- Щойно виявлений археологічний об'єкт культурної спадщини
- Зруйнована пам'ятка культурної спадщини
- Дисгармонійна споруда

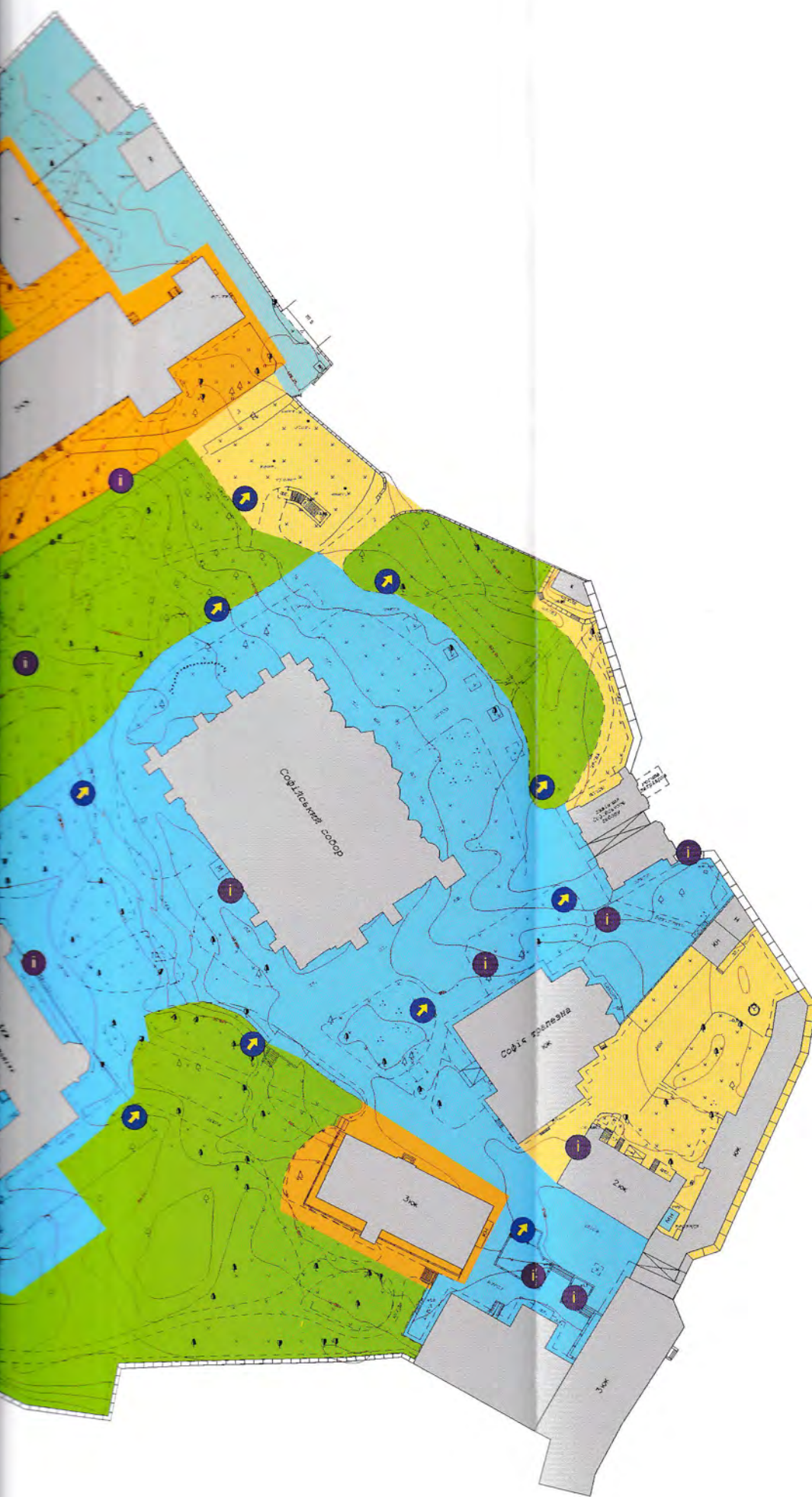
Межі та території

- Територія заповідника
- Охоронної (буферної) зони об'єкту всесвітньої спадщини
- Території пам'ятки садово-паркового мистецтва національного значення
- Території пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення
- Території природних заповідників

						План організації території Національного заповідника "Софія Київська" та його охоронної (буферної) зони		
Зм.	Кільк.	Арк.	№ док.	Підпис	Дата	Стадія	Аркуш	Аркушів
В.о. директора	А. Зайка					П	1	1
Науков. кер.	В. Вечерський					Креслення: Пропозиції щодо функціонального зонування охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору М 1:2000		
Креслив	О. Попелиняк							
Перевірив	Е. Градун					Міністерство культури України Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень		

Концепція
коригування
зонування
споруд Со

Зм.	Київ.	Ак.	№ док.	Підпис
В.о. директора	А. Зарема			
Нач. м-р	В. Вітерний			
Кресла	О. Попельницький			
Перевіряє	Е. Градир			

Концептуальна схема коригування функціонального зонування території ансамблю споруд Софійського собору

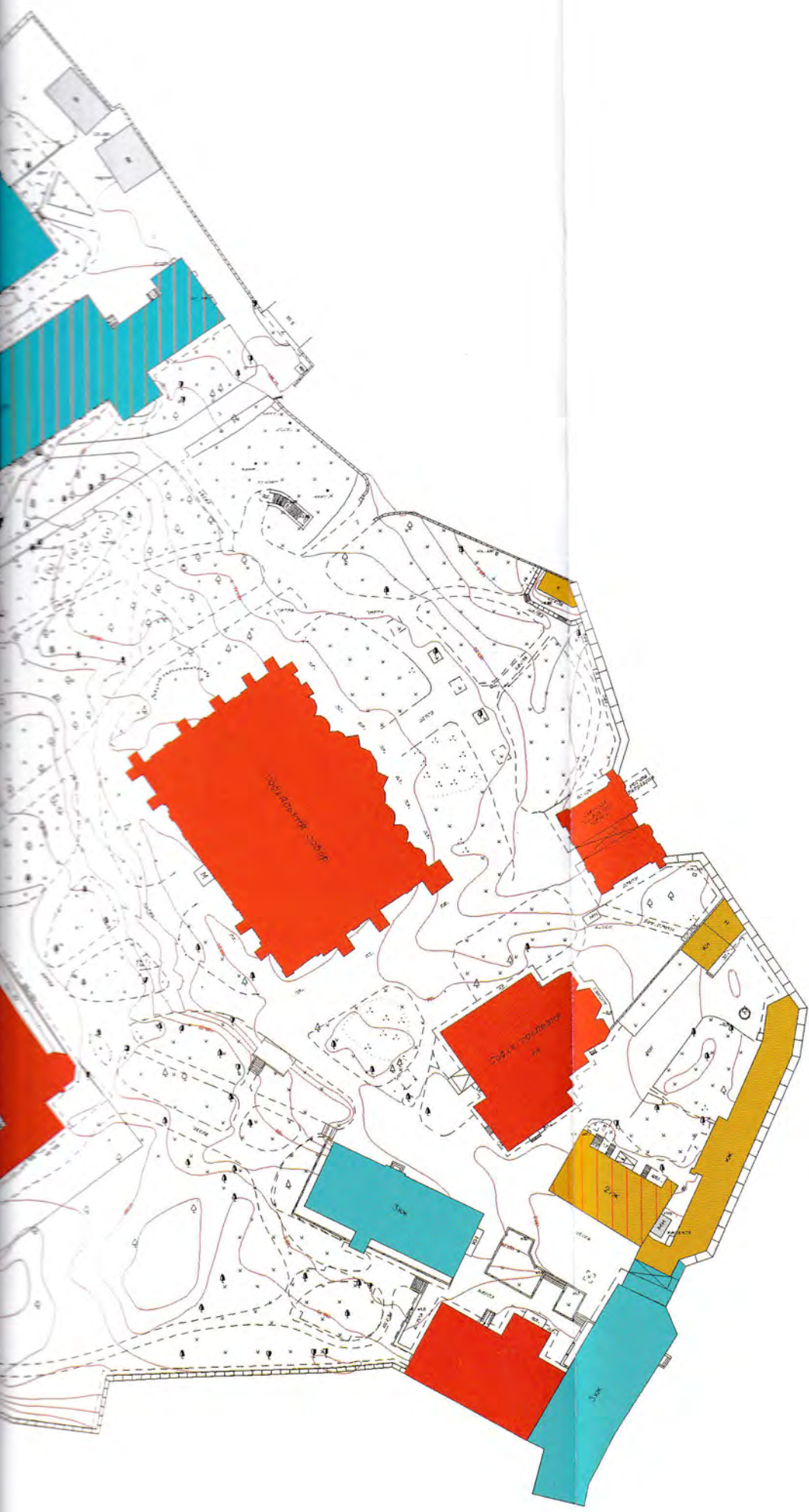
Умовні позначення

- експозиційна зона
- зона обслуговування відвідувачів
- рекреаційна зона
- науково-адміністративна зона
- господарська зона
- вказівники
- i інформаційне обладнання
(стенди, лайт-бокс, банери тощо)

						План організації території Національного історико-культурного заповідника "Софія Київська"		
Зм.	Кіль.	Арх.	№ док.	Підпис	Дата		Студія	Архив
В.о. директора		А. Зерка					П	1
Наук. кер.		В. Венерський						1
Кресле		О. Попельницький						
Перевірив		Є. Гладен						
						Креслено: Концептуальна схема коригування функціонального зонування території ансамблю споруд Софійського собору М1:500		
						Міністерство культури України Науково-дослідний інститут пам'яткознавства		

Концепт
коригування
використання
споруд Союзу

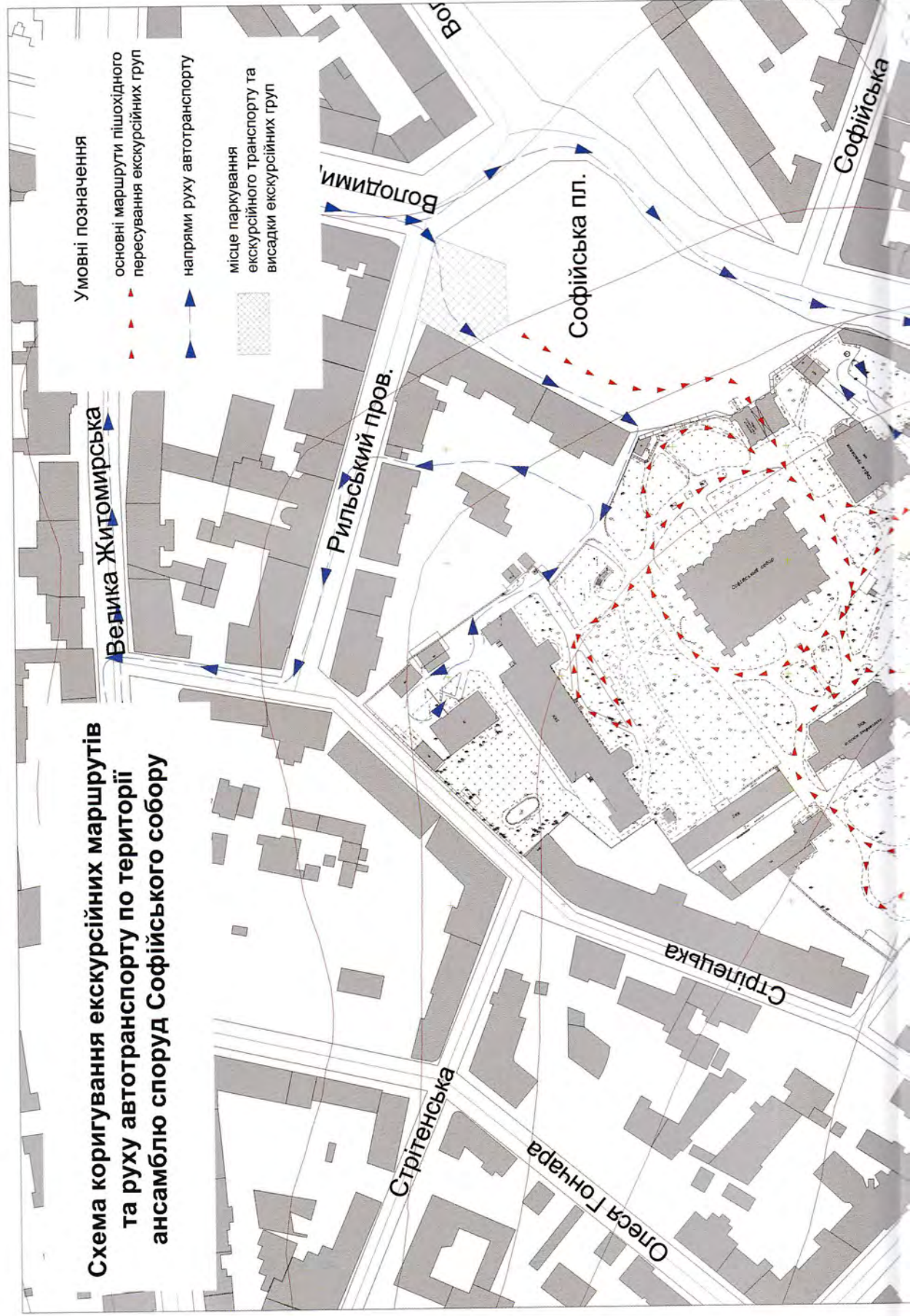
- музей
- адмін
- серві
- будів
- будів

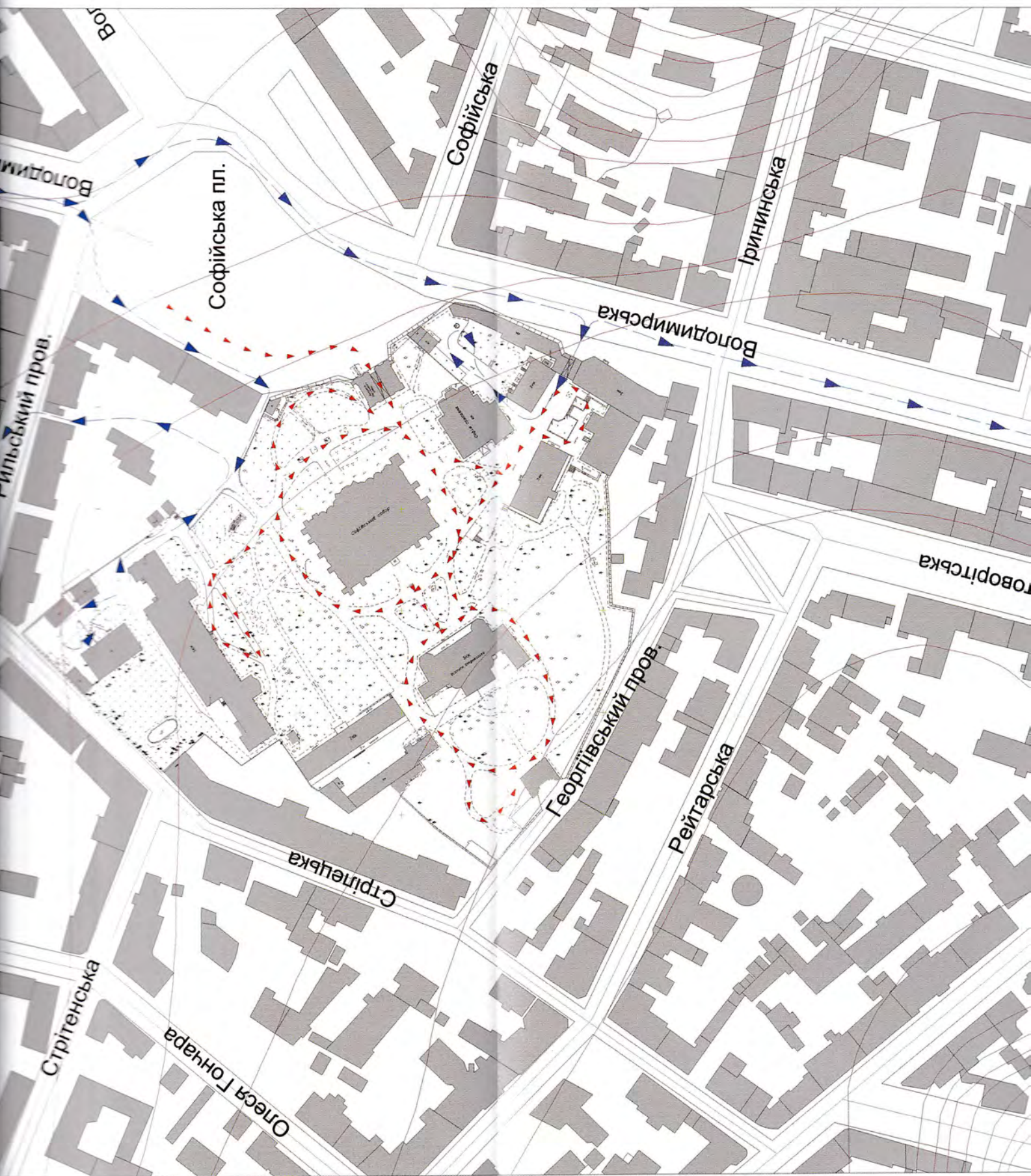
Зм.	Клм.	Арх.	На док.	Підпис	Д.
В.о. директора		А. Заїрєва			
Наук. кер.		В. Венерський			
Кресляр		О. Поліщук			
Перевіряє		Е. Градун			

	музейно-експозиційні об'єкти
	адміністративні будівлі
	сервісне обслуговування відвідувачів
	будівлі господарсько-побутового призначення
	будівлі багатфункціонального призначення

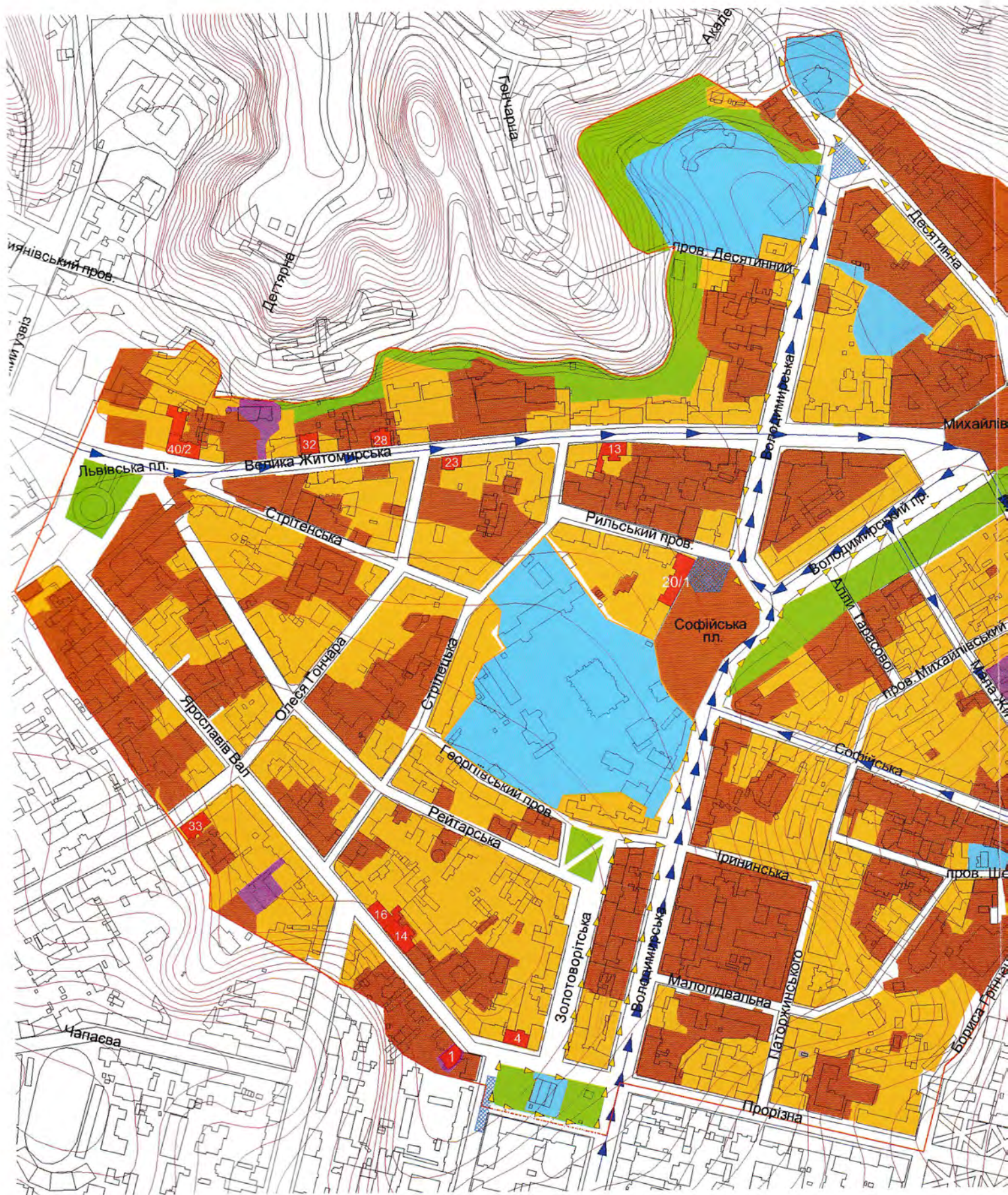
[illegible]

**Схема коригування екскурсійних маршрутів
та руху автотранспорту по території
ансамблю споруд Софійського собору**

Пропозиції щодо функціонального
зонування охоронної (буферної)
зони ансамблю споруд
Софійського собору
М 1:2000

Умовні позначення

- експозиційно-рекреаційна зона
- зона функціональної адаптації та пристосування об'єктів культурної спадщини
- рекреаційна зона зелених насаджень
- зона паркування експерсійного транспорту та висадки експертів
- житлова забудова
- адміністративна, громадська забудова
- основні маршрути пішохідного пересування відвідувачів
- основні транспортні маршрути
- межа території заповідника
- межа охоронної (буферної) зони
- об'єкти з високим туристично-експерсійним потенціалом

						План організації території Національного заповідника "Софія Київська" та його охоронної (буферної) зони			
Зм.	Хис.	Арх.	№ док.	Підпис	Дата	Стадія			Архув.
В. о. директора		А. Зарва				П	1		1
Наук. кав.		В. Венерський				Креслення: Пропозиції щодо функціонального зонування охоронної (буферної) зони ансамблю споруд Софійського собору М 1:2000			Міністерство культури України Надучово-дослідний інститут пам'яток охоронки досліджень
Креслив		О. Попелиничий							
Перевірив		Е. Градун							

Сх
анс

Эк.	Класс.
В.о. директора	Науч. пер.
Классиф.	Перевод

Схема візуального розкриття ансамблю споруд Софійського собору М 1:5000

Умовні позначення

- Основні архітектурні доміканти
- Основні архітектурні акценти
- Основні видові вісі
- Основні оглядові точки
- Межі зон видового впливу пам'яток
- Основні видові фронти
- Оглядові зони
- Дисгармонійні будівлі
- Зелені насадження
- Кромки схилів

План організації території Національного заповідника "Софіїв Київський" та його охоронної (буферної) зони					
Зм.	Кільк.	Арх.	№ док.	Підпис	Дата
В. о. директора	А. Зарва				
Наук. кер.	В. Бечерський				
Худож. кер.	О. Попович				
Перевірив	Е. Градун				
Креслений: схема візуального розкриття ансамблю споруд Софійського собору М 1:5000				Міністерство культури України Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень	
				Стадія	Аркуш
				1	1